

Aruzun İmlası ve Telaffuzu

Orthography and Pronunciation of the ‘Arūd

Alper GÜNAYDIN¹

Öz

Aruz vezni hem imla hem de telaffuz ile yakından ilişkilidir. Çünkü taktî, aruz ile yazılmış bir şiiri yazıldığı vezne uygun olarak seslendirmek ile mümkündür. Fakat aruz vezni ile yazılmış metinler ekseriyetle standart imla ile kaydedilir. Kalıplaşan ve standartlaşan imla ise telaffuzu tamamen yansıtmayabilir. Aruzun teorisini kuran el-Halil, bu meseleye de değinmiş, telaffuzu esas alan ve taktî’i yansıtan bir imla metodu geliştirmiştir. Hattu’l-‘arüz adı ile anılan bu imla metodu, manzum metinlerin vezne uygun okunuşunu kaydetmek gibi son derece pratik bir amaca hizmet eder. Bu çalışmada, aruz imlasının tarihi ve kısa bir tarihi verildikten sonra, XVIII. yüzyıl şairlerinden Hâfız Ömer’in 13 varaktan ve 318 beyitten müteşekkil mi’râciye’indeki orijinal bir uygulaması detaylı olarak incelenecektir. İbaresini itibari ile standart imlayı, hareke ve işaretlerle de taktî’ ve telaffuzu yansıtan bu orijinal nüsha, standart imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, taktî’in ise standart telaffuzla ne kadar yakınlaşabileceğini gösteren son derece kıymetli bir vesikadır. Kendi mi’râciyesini bizzat harekeleyen şair, aruz imlasını metin boyunca büyük bir titizlikle uygular. Ayrıca mi’râciyesinin mensur dibâcesinde bunu neden yaptığını da açıkça belirtir. Çalışmada, şairin uyguladığı aruz imlasının hem aksayan yanları hem de orijinal yanları değerlendirildi; mi’râciyede tatbik edilen harekeleme metoduna mushaf hattının (hattu’l-mushaf) dolayısı ile tecvit ve tilavetin tesirleri de ortaya konuldu.

Anahtar kelimeler: Aruz İşlemleri, Aruz İmlası, Hattu’l-‘Arüz, Eski Türk Edebiyatı, Aruz Tasarrufları, Taktî’i

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Alper Günaydin (Arş. Gör. Dr.),
 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ahmet Necdet
 Sezer Kampusu, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
 ve Edebiyatı Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye
 E-posta: agunaydin@aku.edu.tr
 ORCID: 0000-0003-4683-5989

Başvuru/Submitted: 24.05.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
 01.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
 10.09.2021

Kabul/Accepted: 13.09.2021

Online Yayın/Published Online: 00.00.0000

Atıf/Citation: Günaydin, Alper, "Aruzun İmlası ve Telaffuzu." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 681-710.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.940404>

ABSTRACT

‘Arūd is a metric system which is closely related to both orthography and pronunciation. Because taktî’ is only possible by spelling the poetic text which is written in the ‘arūd meter. In the divans the poems are mostly recorded with the standard writing system. The standard orthography may not reflect the pronunciation completely. Al-Khalil, the first theoretician of the ‘arūd, notices this problem and develops a special writing system which is used to show the pronunciation in verse texts. This special writing method is called hattul-‘arūd and it is mentioned in some historical sources but it was not very common back then and it is also not very well known by academics today. In this study, we are going to evaluate a mi’rajyya which is written in late 18th century and its original writing method. The poet was a preacher, and he wrote his work to be read in the mawlid ceremonies. It is understood from his introduction that he witnessed many times that his work was mispronounced. So, he applied a spelling system which is quite similar to the Quranic writing system. This practical

writing system is applied to the text by the poet himself to make his work easier to read by the ones who do not know the 'arūd meter very well. With this special method he also records the best pronunciation of his time.

Keywords: Spelling of the 'Arūd, Hattu'l-'Arūd, Orthography of the 'Arūd, Old Turkish Literature, Prosodic Intervention, Takti'

EXTENDED ABSTRACT

'Arūd (الْعُرُوض, al-'arūd) is a study of poetic meters. This study field is founded by al-Khalīl ibn Aḥmad al-Farāhīdī (d. 786), an early Arab lexicographer and philologist. In his book *al-'Arūd* he describes types of meters, gives the basic rules and sets the terminology. He places this study field under the science of poetry (عِلْمُ الْعُرُوض, 'ilm al-'arūd).

'Arūd is a metric system which is closely related to both orthography and pronunciation. Takti' (التقطيع) is a term which describes reading a poem aloud, in accordance with the rules of the 'arūd. In the divans poems mostly recorded with the standard writing system. The standard orthography may not reflect the pronunciation completely, however Al-Khalīl, the very first theoretician of the 'arūd, realized that there is a gap or difference between pronunciation and orthography. After noticing this problem he developed a special writing system used to show the pronunciation in verse texts. In this method words are written according to pronunciation rather than how they are written in the standard language. He calls this method as *hattu'l-'arūd* (خط العروض).

Hattu'l-'arūd resembles the Quranic writing system which is called *hattu'l-mushaf* (المصحف خط). The spelling and reading of the Quran are different. While *hattu'l-mushaf* determines the writing of the Quran, *tecvīd* (التجويد) is a discipline which shows how to read the Quran. This is quite similar to *hattu'l-'arūd* and *takti'*. These two writing systems were founded by al-Khalīl. We can say that there are similarities between *hattu'l-'arūd* and *hattu'l-mushaf*; *takti'* and *tecvīd*.

After al-Khalīl, this special writing method called *hattu'l-'arūd* was also mentioned in some other historical sources. Ibn Durustevyeh (d. 958), is another linguist who defines *hattu'l-'arūd*. Ottoman historian-chronicler Tashkubrizadah (d. 1561), in his bibliographic encyclopedia called *Miftāh al-Sa'āda*, also records some information on this topic. He categorizes the *hattu'l-'arūd* as a sub-branch of the science of writing. He records a verse (beyt) as an example. He gives this beyt twice. One is written in standard spelling and the other is written in *hattu'l-'arūd*.

Hattu'l-'arūd is employed by the poets for several reasons such as teaching the 'arūd, to check if the verse is in accordance with the meter, or some other practical reasons such as providing an easy reading for the ones who do not know the 'arūd meter very well.

Some Ottoman poets used this writing method in order to provide the meter of the verse. Hattu'l-'arūd was also employed to teach the 'arūd to children or beginners due to its practicality.

It seems that Tarlan was the first academician who mentioned this writing method. Starting from Tarlan, some academics such as Dilçin made some contributions on this topic.

Along with these, some academics, by missing the historical information, thought they were the first ones who discovered this writing system. They even gave some new names to *hattu'l-'arūd*. Some academics did not understand it at all or labeled this kind of writing as a misspelling when they came across it.

In this study, we evaluated a *mi'rajiyya* which is written in late 18th century and its original writing method. The poet, Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî, was a preacher, who wrote his work to be read in the mawlid ceremonies. It is understood from his introduction that he witnessed many times that his work was mispronounced. So he applied a spelling system which is quite similar to the Quranic writing system. This practical writing system is applied to the text by the poet himself to make his work easier to read by the ones who do not know the 'arūd meter very well. With this special method he also records the best pronunciation of his time.

The poet uses the *hattu'l-'arūd* in order to show how to read the *mi'rajiyya* loudly. This tells us how the standard language is adjusted to be able to apply the 'arūd. This adjustment shows us that poets used the daily spoken language as an option to be employed when needed.

Hattu'l-'arūd is mostly used by the poets here and there, but in this *mi'rajiyya*, it is applied to the whole text by the poet himself.

He adds to his work a kind of preface which is called *dībāja*. In this *dībāja*, he describes the *hattu'l-'arūd*, explains why he changed the vowel marks or even the spelling, and he mentions its practical purpose.

Giriş

Divan edebiyatında aruza paralel olarak, aruzu bilmeyenlerin okuyuşunu kolaylaştırmak yahut yapılan aruz işlemlerini ve tasarruflarını metinde göstermek gayreti ile vezni imlaya yansıtın bir yazı metodu gelişmiştir. Aruz imlası veya hattı'l-'arûz olarak adlandırılan bu imla metodu, manzum metnin okunuşunu ön plana alan pratik bir kullanım ihtiva eder; doğrudan takti'î esas alır; vezne uygun okunuşu tespit eder; telaffuzu (diction) ve ahengi (ritm) yazıya yansıtır. Elimizde aruz imlasının uygulandığı pek çok metinle birlikte, aruz imlası ile ilgili hem tarihi hem de akademik kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklar, aruz ile yazılmış metinlerin tamamen standart imla ile yazıldığı yahut yazılması gerektiği ön kabulünü değiştirmemiz, aruz ile yazılmış metinlerde tamamen veya kısmen vezni yansıtan farklı bir imla tercih edilebileceğini göz önünde bulundurmamız gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, aruz imlasının kısa bir tarihi, tarifi, nasıl uygulandığı ve neden kullanıldığı üzerine kısaca durduktan sonra bu imla metodunu uygulayan bir mi'râciye üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu mi'râciye, Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî künyeli bir şair tarafından yazılmış bir XVIII. yüzyıl eseridir, 318 beyitten oluşmaktadır ve harekelidir.¹ Giriş kısmında mensur bir dîbâce vardır. Şair, dîbâcesinde de açıkça belirttiği üzere metnini aruza ve makbul bir telaffuza göre bizzat kendisi harekelemiştir.²

Bu çalışmada yapılanlar maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir: Aruz imlası'nın kısa bir tarihi ve tarifi verildi; aruz imlasının yeni bir uygulama olmadığı, daha ilmi aruz vaz edilirken bu hususi imlanın da ilmi aruz'un veya ilmi hatt'ın bir alt dalı olarak vaz edildiği ortaya konuldu; aruz imlasının (hattı'l-'aruz) kökenlerinin Kur'ân'ın imlası (hattı'l-mushaf) ile ne kadar paralel ilerlediği, tilavetin takti'î ile, tecvidin de aruz kaideleri ile ne kadar ilişkili olduğu misalleri ile gösterildi; aruz imlasını tatbik eden mi'râciyenin bu orijinal uygulaması aruz işlemleri ve ses hadiseleri bakımından misalleri ile birlikte değerlendirildi, aksayan noktalarına işaret edildi; ses hadiselerinin birer aruz imkânı gibi son derece işlevsel kullanılması,

- 1 Hâfız Ömer Mi'râciyesi'nin bilinen dört nüshası vardır. 06 Mil Yz A 7277-1 demirbaş numarası ile Millî Kütüphane'ye kayıtlı (MK-I) nüshası; 06 Mil Yz A 9175 demirbaş numarası ile yine Millî Kütüphane'ye kayıtlı (MK-II) nüshası; T 7390 demirbaş numarası ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ne kayıtlı (İÜ) nüshası; AEMNZ1375 demirbaş numarası ile Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîri koleksiyonuna kayıtlı (AE) nüshası. Bu çalışmada, mi'râciyenin Ali Emîri nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha 13 varaktan oluşmakta ve giriş kısmında mensur bir dibace bulunmaktadır. Çalışmanın sonuna eklenen tıpkıbasım bu nüshaya aittir. Mi'râciyenin AE nüshasında, metnin başladığı 1b'nin ön yüzünde yani 1a'da, sonunda "ferâğ kaydı" ihtiva eden 14 satırlık bir metin bulunmaktadır. Bu kısa metnin altında bulunan ferâğ kaydında şairin künyesi "seyyid ömer şafi hâfîb-i câmi'-i şâhzâde" olarak geçmektedir. Metnin başladığı sayfanın üst kısmında yani 1b'de ise "hâzâ mi'râciyye min te'lîf-i 'ömer hâfîz yenişehir-i fenârî hâfîb-i şâhzâde sultân muhammed fâbe bezzâhü" kaydı bulunmaktadır.
- 2 Bu dört nüshadan yalnızca AE nüshasında aruz imlası kullanılmaktadır. AE nüshasının zahriyesinde bizzat şair tarafından kaydedilen bir dîbâce bulunmaktadır. Bu dîbâcenin tarihi, mi'râciyenin telif tarihinden 40 yıl sonrasını göstermektedir. Şair, telif ettikten kırk yıl sonra eserini tekrar ele almış ve aruzu bilmeyenler için kolaylık olması için bizzat harekelemiştir. Bu dîbâce kısmında şair, aruzu bilmeyenlerin ve makbul bir telaffuzla okuyamayanların hatalarından, aruzu ve telaffuzu yansıtan bir harekeleme yahut imla metodunun olduğundan, bunun bazıları tarafından bilinmediğinden, bu nüshada bu metodu kullandığından fakat bu metodu bilmeyenler tarafından ibarenin hareke ve irabının yanlış olarak tavsif edilebileceğinden bahsetmektedir.

misalleri ile birlikte incelendi; takti'in telaffuzla ne kadar yakından ilişkili olabileceğine ve aruz ile yazılmış metinlerin, tarihî telaffuz araştırmaları için tahmin edilenden çok daha geniş araştırma ve tespit imkânı sağlayabileceğine dikkat çekildi.

Takti'i yansıtan aruz imlası ile tecvidi yansıtan mushaf imlasının kesişmesi meselesi de bu çalışmanın zorunlu olarak kapsamı alanına girmektedir. Bu kesişmenin kökenleri ise hem şairin mesleğinde hem metnin hedef kitlesinin tilavet ve tecvidi bilen fakat aruzu bilmeyenler oluşunda hem de daha vaz edilirken mushaf hattı ile aruz hattının doğru telaffuzu tespit etme gayreti ile şekillenmesi ortak noktalarında aranmalıdır.

Yine bu çalışmada, misal olarak kullandığımız transkripsiyonlu metinlerde şairin, standart imlayı muhafaza eden, takti ve telaffuzu ise hareketlerle tespit eden metodunu yansıtmaya gayret gösterildi. Çalışmada, dilbilgisi üzerine yoğunlaşmamakla beraber aruz işlemleri incelenirken vezne doğrudan tesir ettikleri için fonetik hadiseler de değinildi.

Çalışmada, aruz çalışmaları ile alakalı olarak birkaç farklı kavram sıkça kullanılmaktadır: Aruz işlemleri, aruz hatası, aruz imlası ve aruz tasarrufları. Bu kavramlarla ilgili kısa birkaç açılama yapmak yararlı olacaktır.

Beyti vezne uydurmak için belli kaide ve kurallara bağlı olarak yapılan müdahaleler “aruz işlemleri” olarak tanımlanmaktadır.³ Bilinen aruz kaidelerinin dışında yapılan bazı uygulamalar ise “aruz tasarrufları” şeklinde adlandırılmaktadır.

“Aruz tasarrufları” kavramının tam bir tanımı İsmail Hakkı Aksoyak tarafından şöyle yapılmaktadır: “Aruz tasarrufları, şairin şiirinin veznini tutturabilmek için en az iki heceli sözcüklerdeki hecelerin sayısını çeşitli ses olaylarından da yararlanarak bir veya iki hece azaltmasıdır.”⁴ Bu tarifteki yalnızca hece azaltılması ile kısıtlanan aruz tasarrufları biraz daha genişletilerek kavram şu şekilde tarif edilebilir: “Aruz tasarrufları, şairin, vezni temin etmek için aruz ve dil kurallarını esneterek veya bu kuralların dışına çıkarak yaptığı müdahalelerin tümüne denir”. Çünkü şairlerin vezne veya takti'e müdahalesi hece azaltmaktan çok daha fazlasını ihtiva etmektedir.

Halle ve Keyser, “*Chaucer and the Study of Prosody*” başlıklı çalışmalarına şairlerin, dilin kurallarına müdahale etme tasarrufuna sahip olduğunu söyleyerek ve bu tasarruf haklarını vezni sağlamak amacıyla (for purposes of meter) nasıl kullandıklarını sorarak başlar.⁵

Halle ve Keyser'in çalışmasında, şairlerin vezni temin etmek amacıyla dil kurallarına aykırı uygulamaları “ihlal” (violation); “meşru vurgu değişmesi” (legitimate stress shift); “kabul edilebilir sapmalar” (allowable deviations) veya “modifiye” (modification) gibi kelimelerle tanımlanmaktadır.⁶

3 M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2015), 208.

4 İ. Hakkı Aksoyak, “Osmanlı Şairlerinin “Aruz Tasarrufları” ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri,” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008): 73.

5 “Beginning with the observation that a poet (like his audience) has at his disposal certain linguistic givens, he may ask how these linguistic givens are utilized for purposes of prosody.” Halle, Morris ve Jay Keyser, Samuel, “Chaucer and the Study of Prosody,” *College English* 28-3 (1966): 188.

6 Halle ve Keyser, “Chaucer and the Study of Prosody,” 188.

Aruz tasarrufları ile alakalı bir başka mesele de kavramın İngilizceye çevrilmesidir. Sadettin Özçelik'in "*Süheyl ü Nevbahar 'da Vezin Tasarrufları*" adlı çalışmasında bazı aruz tasarrufları tasnif edilerek ve örneklendirilerek açıklanmaktadır. Çalışma, beytin aruza intibakı amacıyla vezne yapılan bazı müdahaleleri "aruz tasarrufları" adıyla kavramsallaştırmaktadır. Ancak çalışmada, "aruz tasarrufları" kavramının İngilizceye "poetry savings" olarak çevrilmesi doğru değildir. "Tasarruf" kelimesinin yalnızca "biriktirmek" manasını esas alan bu yanlış çeviri başka birkaç çalışmada daha aynen tekrar etmektedir. Aynı kavram, Hasan Kaplan'ın bir çalışmasında daha isabetli olarak "aruz uygulamaları" manasına gelen "aruz practices" şeklinde çevrilmiştir.⁷ Fakat bu tanımlamanın da "aruz işlemleri" kavramı ile karışması söz konusudur. Aksoyak'ın "Osmanlı şairlerinin "aruz tasarrufları" ve araştırmacıların gereksiz müdahaleleri" adlı çalışmasının başlığında aruz tasarrufları kavramı "aruz meter choices" şeklinde çevrilmiştir.⁸ Bu çevirideki "tercih" lafzı, şairin müdahalesini ifade eden "tasarruf" kelimesini tam olarak karşılamamaktadır.

Bu çalışmada "aruz tasarrufları" kavramı için "prosodic intervention" (vezinsel müdahale) çevirisi teklif edilmiştir. Bu çevirideki "prosody" kelimesi şiirde ahengi sağlayan tüm unsurları vezin, kafiyeye ve tonlamayı kapsamaktadır; "intervention" kelimesi ise nüfuzunu kullanarak karışma, değiştirme ve müdahale etme manalarına gelmektedir.

"Aruz tasarrufları" tanımlaması, "aruz hatası" veya "vezin hatası" kavramlarından farklıdır. Şair, bazen vezni temin etmek için dil bilgisinin ve aruzun kurallarını esneterek bir tür yan yol bulur. "Aruz tasarrufları" olarak adlandırılan bu yan yollar şairin, açıkça kuralları ihlal etmesinden kaçınmasını sağlar.

"Aruz imlası" ise standart imlanın dışına çıkan imla uygulamalarını kapsamaktadır. Şairin, yaptığı aruz işlemlerini veya aruz tasarruflarını imlaya bir şekilde yansıtmadır. Bazen bu imla, aruzu temin etmeye doğrudan katkı yapmadığı halde takti'i yansıtarak şiirin doğru seslendirilmesini yönlendirici mahiyette de olabilir.

1. Bir (B)ilim Dalı Olarak Aruz İmlası; İlmü Hattî'l-'Arûz

Kitâbü'l-'Arûz adlı çalışması ile tanıdığımız el-Halîl (öl. h. 175/m. 791) standart imlanın telaffuzla dolayısı ile de aruzla örtüşmediğini fark eder ve aruzu imla edebilmek için pratik bir yazı metodu geliştirir. Yani aruz ilmini vaz eden el-Halîl, bu hususi imlanın da temellerini atan kişidir.⁹

Bu hususi imla, aruzun takti'i ile alakalıdır. Taşköprüzâde, *Miftahü's-Sa'âde*'sinde "ilmü hattî'l-'arûz" başlığı altında kısaca bu hususi imla metoduna değinir. İlimler tarihi ve tasnifi

7 Hasan Kaplan, "Ahmed Kuddûsî Divanı'nda Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar," *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020): 114.

8 Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin "Aruz Tasarrufları" ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri," 59.

9 Halîl b. Ahmed, daha sonra tüm Arap yazı sisteminin de temellerini teşkil edecek olan Kur'an'ın imlası ile ilgili oldukça ehemmiyetli çalışmalar yapmıştır. Harekeleri ve diğer bazı imla işaretlerini ilk defa onun kullandığı bilinmektedir. Bu mevzuda *Kitâbü'n-Nakd ve 'ş-Şekl* adlı müstakil bir çalışması da bulunmaktadır. (Tevfik Rüşdü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed," *DİA* 15 (1997): 309-312).

şeklinde düzenlediği bu meşhur eserinde müellif, hattı'l-'arüz'u hem ilmü hatt'ın hem de ilmü 'arüz'un bir alt dalı sayar.¹⁰

Yine müellif, hattı'l-mushaf ile hattı'l-'arüzü karşılaştırır. Kur'ân'ın imlasını ihtiva eden hattı'l-mushaf'ın sünnet kabul edildiğini yani nakle dayandığını, hattı'l-'arüz'da ise vezne ve telaffuza dikkat edildiğini söyler. Bu hatta göre ehemmiyetli olan telaffuzdur; vezni oluşturan hareketli yahut sakin harflerin sayısı esas alınır; tenvinler nün-ı sâkin ile yazılır; şeddeli ve idgam edilmiş harfler iki ayrı harf olarak yazılır; kendinden sonraki harfe idgam edilen lām harfi hafzedilir; harfler ve kelimeler tef'ilelere ve cüzlere göre değerlendirilir.

Müellif, İbn Dürüsteveyh'ten (ö. h. 347/m. 958) naklen,¹¹ kısa fakat oldukça açıklayıcı bir hattı'l-'arüz tarifi yapar; “telaffuzda olanı muhafaza eder, telaffuzda düşeni hafz eder.”¹² Bu tarif, mi'râciye şairinin, eserinin dîbâcesinde bahsettiği “haṭṭı lafza taṭbîk ve lafzı ḥaṭṭa taṭbîk kâ'idesi” (1a) ile aynı şeyi ifade etmektedir.

Nihayet müellif, muallaka şairi Tarafe bin 'Abd'in bir beytinin standart imla ile ve hususi aruz imlası ile yazılışını misal olarak verir: Bu beyit standart imla ile;

Setübdî leke el-eyyâmü mâ kün̄te cāhilen

Ve ye'tike bi el-ahbāri men lem tüzevvid¹³

(سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا // وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودِ)

şeklinde yazılırken, aruz imlası ile;

Setübdî lekeleyyâ mümākün tecāhilen

Ve ye'ti kebilahbā rimenlem tüzevvidi

(سَتُبْدِي لَكَ لَيْبًا مِمَّا كُنْتَ تَجَاهِلُنَّ // وَيَأْتِي كِبْلَاخِبَا رِمَنْ لَمْ تَزُودِ)

şeklinde yazılır. Görüldüğü gibi beytin hattı'l-'arüz'a göre imlasında, söyleyiş yani telaffuz esas alınmakta; kelimeler tef'ilelere göre bölünmekte; şeddeli harfler ayrı birer harf olarak yazılmakta; tenvin, nün-ı sâkin ile yazılmakta; imale ve vasl gibi aruz işlemleri de imlaya yansıtılmaktadır.

10 Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed, *Miftāhü's-Sa'ade ve Misbāhü's-Siyāde fî Mevzû'ati'l-'Ulûm* I (Kahire, 1968), 93-94. Kısaca *Miftāhü's-Sa'ade* adıyla anılan bu eser, müellifin oğlu tarafından *Mevzû'atü'l-'Ulûm* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

11 Basra ekolüne mensup bir nahivci olan bu âlimin tam adı Ebû Muhammed Abdullah bin Ca'fer bin Dürüstüveyh bin el-Merzubân el-Fârisî el-Fesevî en-Nahvî'dir. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ında biyografisi bulunmaktadır. Âlimin nisbesi, DÎA'da “Dürüsteveyh” şeklinde geçerken (Mehmet Raşit Özbalıkcı, “İbn Dürüsteveyh,” *DÎA* 19 (1999): 420) İbn Hallikân, bu nisbenin iki farklı telaffuzu olduğunu kaydeder. *Mevzû'atü'l-'Ulûm*'da âlimin *el-Mütercim bi-Kitâbi'l-Kitâbi'l-Mütemmim* adlı eserine atıf yapılmaktadır.

12 *Mevzû'atü'l-'Ulûm*'da bu imla metodunun tarifi şöyle verilir: “Telaffuzda sâbit olan hurûf isbât, sâkit olan hurûf iskât olunur”.

13 Günler, bilmediklerini sana gösterecek ve yol azığı verip de görevlendirmediğin kimseler sana haberler getirecek!

Yukarıda verilen misal beyit, Arap aruzunda çok sık kullanılan tavil bahrinin “fa‘ülün mefâ‘ilün fa‘ülün mefâ‘ilün” vezni ile yazılmıştır.¹⁴ Beyit, tef‘ ilelerine ayrılarak, her iki mısranın ikinci tef‘ ileisinde yapılan vasllar ve ikinci mısranın sonunda yapılan imâle de gösterilerek şu şekilde yazılabilir:¹⁵

Setübdî / leke’_l-eyyâ / mümākün / tecâhilen
Veye’tî / kebi’_l-ahbâ / rimenlem / tüzevvidî

2. Aruz İmlası ile İlgili Akademik Araştırmaların Kısa Bir Tarihi

Aruz imlasına akademik yaklaşımın tarihini, iki nedenden ötürü Ali Nihad Tarlan’la başlatmak mümkündür. İlk neden, kronolojik olarak bu meseleyi gündeme ilk getiren kişinin o olması, diğeri ise bu meseleyi keşif yahut tespit şeklinde ortaya koyan bir üslup kullanmasıdır.

Tarlan, 1935’te, metin şerhi doçenti unvanı ile Türkiyat Mecmuasında “*Bir İmlâ Hususiyeti*” başlığıyla yayımladığı bir çalışmada, XV. yüzyılda istinsah edilmiş Şeyhî ve Ahmedî divanlarında bilhassa imalelerdeki farklı imlayı şöyle tespit eder: “Türkçe kelimeler aruz vezni içinde imalelere uğramıştır. Divanı yazan veya istinsah edenler aruz veznine vakıf şahsiyetler olduğundan imaleli yerlerde muhakkak sesli harf koymuşlardır.”¹⁶

Yalnızca iki nüsha üzerinden yaptığı bu tespiti, tüm divan şiirine şumul noktasında ise biraz ihtiyatlı davranan Tarlan, tutarlı kullanılmasından dolayı ise bir kaide olduğunu ve en azından döneminde etkili olduğunu söyler: “Esasen bu kadar mahdud bir vesika ile her hangi bir mevzuda umumî neticeler çıkarmak doğru değildir. Ancak bu iki eserde aşağı yukarı bir kaide halinde riayet edilen imlâ hususiyetinin o devirde hiç olmazsa hâkimiyetini kabul etmek zaruridir.”¹⁷

Bu çalışmasından anlaşılmaktadır ki Tarlan, ilmü hattî’l-‘arüz’ dan haberdar değildir. İncelediği iki divanda, imalelerin tutarlı bir şekilde gösterilmesi dikkatini çekmiş, bunların birer imla hatası olmadığı, bir tasarruf olduğu hatta bir kaide mahiyetinde uygulandığı neticelerine varmış, tespit ettiği bu uygulamayı da “imlâ hususiyeti” ve “imlâ usulü” gibi isimlerle tanımlamıştır. Diğeri yandan çalışmada, Arapça olan “sidre” ve “din” lafızlarındaki zihafî yansıtan farklı imlayı tespit etmiş olmasına rağmen aruz tasarruflarını yansıtan bu hususi uygulamanın yalnızca Türkçe kelimelerde ve imalelerde olduğunu söylemesi tarifinin eksikleri arasında sayılabilir.

Cem Dilçin, Mesûd bin Ahmed’in *Süheyl ü Nevbahâr*’ının iki nüshasında da aruz vezninin uzun hecelerinin genellikle med harfleri (vav, ya, elif) ile kısa hecelerinin ise hareke

14 İbrahim Yılmaz, “Tavîl,” *DİA* 40 (2011): 184-185.

15 *Sahbâ-yı Mükerrer*’in takti ile alakalı olan üçüncü bölümünde (tıpkıbasımda Faslı-ı Sâlis) verilen örnek beyitler, daha sonra tef‘ ilelere bölünerek ve taktideki telaffuzları gösterilerek yeniden imla edilmektedir. Bu uygulamanın yalnızca bu esere mahsus olmadığı bu eserle aynı dönemde yazılan Aruz ile ilgili pek çok kitapta da benzer uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili Cafer Mum danışmanlığında Ayşegül Aydın Göksoy tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Sahbâ-yı Mükerrer (İnceleme-Metin)* adlı çalışmaya bakılabilir.

16 Ali Nihad Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti,” *Türkiyat Mecmuası* (1935): 231.

17 Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti,” 231.

ile gösterildiğini tespit eder.¹⁸ Daha geniş bir bakış açısıyla da aruzun imlaya hareke ve harf olarak yansımalarının XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın sonlarına kadar pek çok eserde takip edilebildiğini ekler.¹⁹

Aruzun imlaya yansıtılması hususunu farklı çalışmalarını ile defaatle gündeme getirerek ciddi bir farkındalık oluşmasına vesile olan Atabey Kılıç, tarihî kaynaklardaki “ilmü hattî'l-‘arüz” ile ilgili tarifleri ve yukarıda bahsettiğimiz iki çalışmayı da görememiştir. Bunu, çalışmasının amacı kısmında “... bugüne kadar kaynak kitaplarda bahsi geçmemiş olan aruz imlası üzerinde durmaktır...” şeklinde açıkça ifade eder ve ilk defa gündeme getirdiğini vurguladığı bu uygulamaya “aruz imlası” adını verir. Bu uygulamayı şöyle tarif eder: “Türkçe kelimelerin, bilhassa vokalleri bakımından, aruza yani aruz tef ile ve kalıplarına, buradaki kapalılık açıklık esasına uyularak yazılmasıdır.”²⁰ Çalışmasında, Arapça ve Farsça kelimelerde dahi bu tasarrufların yapıldığını tespit etmiş olmasına rağmen aruz imlasını “Türkçe kelimelerde” diyerek sınırlaması ve aruz imlasının yalnızca vokallerin açıklık ve kapalılık esasına göre yazılması ile sınırlandırması araştırmacının yaptığı tarifi eksik yanlarıdır.

Halil Çeltik’in, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*’na göre, tahrîk, vasl, imâle vb. uygulamaların metnin imlasına yansıdığını tespit eden çalışması²¹ ve Sadık Yazar’ın, Muhyî’nin *İbtidânâme*’sindeki imalelerin hareke veya med harfleri ile gösterilmesi, vasılların ise hususi bir işaret ile belirtilmesi gibi bazı hususi uygulamalara dikkat çeken çalışması bu mevzu ile alakalı olarak ayrıca zikredilmelidir.²²

Son olarak, Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak’ın imâle, zihaf, tavsîl, tahrîk, teskîn, teşdîd, tahfîf, tezyîd, tenkîs, tebdîl ve tefrîk başlıkları altında ele aldıkları aruz tasarruflarını, telaffuzla ve imla ile ilişkilendirerek ve pek çok farklı eserden misaller vererek açıklayan çalışmaları ile²³ Hasan Kaplan’ın telaffuza dayalı olarak yapılan aruz tasarruflarını maddeler halinde tespit ettiği çalışması dikkat çekicidir.²⁴

18 Mes‘ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahâr: İnceleme Metin Sözlük*, Haz. Cem Dilçin (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 37.

19 Cem Dilçin, bu bilgiyi *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi ‘ş-Şerîfe, Hüsrev ü Şîrin ve Işk-nâme*’ye atfen vermektedir. Aruzun imlasının Türkçenin imlasına tesirini ise şu şekilde ifade eder: “Müstensihlerin uygulamaya özellikle dikkat ettikleri bu kural, aruz vezninin, Türkçe sözcüklerin yazımında ne büyük etken olduğunu göstermektedir. Bu etkinin çok uzun sürmesi, Türkçe sözcüklerin yazımlarının kalıplaşmış kesinleşmesini önleyen nedenlerden biridir”.

20 Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 471-487.

21 Halil Çeltik, “Ahmed-i Rıdvân Divanı’na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi,” *Turkish Studies* III, 6 (2008): 143-156.

22 Sadık Yazar, “Klâsik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri,” *Osmanlı Edebî Metinleri Anlama Kılavuzu*, Edit., Özer Şenödeyici (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 277-298.

23 Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak, “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri,” *SUTAD*, 43 (2018): 145-171.

24 Hasan Kaplan, “Mısraı Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları,” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2019): 283.

3. Şairin, Müstensihin, Bilim Tarihçisinin ve Metin Neşri Yapan Araştırmacıların Aruz İmlasına Yaklaşımı

Aruz imlasının tarihî serüvenini tam olarak ortaya koyabilmek için, ilmü aruz yahut ilmü hatt ile uğraşan âlimlerin, Taşköprüzâde gibi bilim tarihçilerinin, şairlerin, metni çoğaltan müstensih, kâtip ve hattatların ve günümüzde ise metni yayına hazırlayan araştırmacı akademisyenlerin meseleye nasıl yaklaştığını ortaya koymak gerekmektedir.²⁵

El-Halîl ve Dürüsteveyh gibi aruz, imla ve nahiv gibi alanlarda derinleşen âlimlerin aruz imlasını tarif ettikleri, kaidelerini ve kullanım alanlarını ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Taşköprüzâde gibi ilim tarihçileri ise aruz imlasını ilmü hattın yahut ilmü aruzun bir alt dalı olarak yani bir ilim dalı olarak gördüklerini yukarıda ifade etmiştik.

Yukarıda değindiğimiz kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Divan edebiyatında aruz imlasının kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Aruz imlasının kullanıldığı metin, eğer müellif hattı ise metindeki imlaya yansıyan aruz tasarrufları şaire isnat edilebilir. Müellif hattı olmayan nüshalarda ise kâtip ve hattatlar ya şaire sadık kalacaklar ya da metne kendi bilgilerini ve görüşlerini yansıtacaklardır. Metni istinsah eden müstensih, hattat yahut kâtip, bu uygulamadan haberdar değilse imlaya yansıyan aruz tasarruflarını hata addedecek ve düzeltme yoluna gidecektir. Hâfız Ömer Mi‘râciyesi’nin dîbâce kısmında bazı hattatların bu uygulamayı bilemeyebileceği hatta bu uygulamayı “yağnış” addedilip “takbih” edebileceği tespiti vardır. Tarlan’ın ve Dilçin’in ifade ettiği gibi vezne hâkim olan müstensihler ise şairin tasarruflarını değişik oranlarda metne yansıtmışlardır.

Şairlerin doğrudan bu meseleye yaklaşımını göstermesi bakımından, incelenen mi‘râciyenin dîbâcesi oldukça ehemmiyetlidir. Hâfız Ömer, imla ve telaffuz ile ilgili poetikasını ihtiva eden dîbâcesinde aruz imlasının tarifini vermekte, kullanım alanına ve pratik işlevine değinmekte, nasıl uygulandığını ise bizzat kendi eserinde tatbik ederek göstermektedir.

Metin neşri yapan araştırmacıların aruz imlasına yaklaşımı ise kabaca ikiye ayrılabilir: Bu uygulamadan haberdar olanlar ve olmayanlar. Tarlan’ın aruz tasarruflarının imlaya yansıtıldığını keşif olarak sunması fakat divan edebiyatının geneline şumul etmede ihtiyatlı davranması, bu meseledeki ilk akademik görüşü ortaya koymaktadır. Dilçin’in, bu kaidenin XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına kadar pek çok eserde takip edilebileceğini söylemesi ise aruz imlasının kullanım alanının genişliğini tespit eden diğer bir akademik görüş olmuştur.

Aruz imlasını tespit eden, bunun vezni temin etmek için kullanılan bir tasarruf olduğunu ve bir kaide gibi tutarlı bir şekilde uygulandığını ortaya koyan yukarıda bir kısmına değinilen muhtelif akademik çalışmalar vardır. Aruz imlası ile ilgili akademik araştırmalar 2000’lerden sonra artmış gibi görünmektedir.

Aruz imlası ile ilgilenen araştırmacıların meseleye diğer bir yaklaşımı da mevzunun daha önce gündeme getirilmediğini, ilk defa kendilerinin gündeme getirdiklerini düşünmeleri

25 İlmü arûz (علم عروض), ilmü’l-arûz (علم العروض) ve ilmü hattı’l arûz (علم خط العروض) terkipleri, metin boyunca Arapça tamlama şeklinde kullanıldı. Bu kavramların bazı kaynaklarda “ilm-i aruz” örneğinde olduğu gibi Farsça izafet terkibi şeklinde kullanıldığı da görülür.

şeklinde dir.²⁶ Hâlbuki aruz imlası (ilmü hattı'l-'arûz) aruz (ilmü 'arûz) kadar eskidir. Aruz, Ahmed bin Halîl tarafından bir ilim dalı halinde teşkil edilirken aruz imlası da şekillenmeye başlamıştır.²⁷

Bu uygulamadan hiç haberdar olmayan araştırmacılar ise aruzun imlaya yansıdığı kısımları tutarsızlık, hata, yanlış, imla yanlış²⁸ yahut vezni düzgün kullanmamak²⁹ gibi ifadelerle ve bu “yanlış”ları da müstensihe veya şaire isnat ederek menfî bir değerlendirme yoluna gitmişlerdir.

4. Mi'râciye'nin Aruzu ve Aruz İşlemlerini Yansıtan İmlası Hakkında

Hâfız Ömer, mi'râciyesinin veznini eserinin dîbâcesinde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât” şeklinde verir. Şair, daha sonra metni yazan hattat ve kâtiblerin; okuyan kâriilerin hatta dinleyenlerin dahi aruzu bilmediklerinden yakınır: “Lakin okuyanlar ekşeri bu 'ilmîñ câhilidir ve hâkeza diñleyenler(in) iz'ânı da yokdur.” Bu sebepten dolayı şair, kolaylık olması için hem aruzu hem de makbul bir telaffuzu yansıtacak şekilde metnin irabını bizzat tashih ettiğini söyler: “i'râbı tashîh olundu.”

Şairin, mi'râciyesini imla ederken kullandığı harekeleme metodu, basit bir harekelemenin sınırlarını aşar. Bu, yalnızca okunuşu değil aruz işlemlerini de büyük bir titizlikle gösteren daha geniş bir işaretleme metodudur.

26 Kılıç'ın, çalışmasının özet kısmında aruz imlası ile ilgili olarak “bugüne kadar kaynak kitaplarda bahsi geçmemiş olan aruz imlâsı” yahut giriş kısmında “aruz imlası adını verdiğimiz ve kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulamadığımız bu imlâ hakkında ana hatları ile bilgi vermek niyetindeyiz.” (Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 472) demesi dikkat çekicidir. Tuhfe-i Mir'deki taktî'in imla edildiği kısımları inceleyen ve imlaya yapılan müdahaleyi maddeler halinde ortaya koyan Kezban Paksoy'un çalışmasının özet kısmındaki şu cümleler de bu mevzudaki algıyı gayet iyi yansıtmaktadır: “Klasik Türk Edebiyatı sahasında bugüne kadar üzerinde durulmayan konulardan biri de aruz imlâsıdır. Kaynaklarda aruz imlâsına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu güne kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiş bir husus olduğu için tartışma konusu da olmamıştır.” (Kezban Paksoy, “Tuhfe-i Mir'de Aruz İmlâsına Dâir Hususiyetler,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 521).

27 Taşköprüzâde İsmâ'üddin Ahmed, *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-'Ulûm* I, 93-94.

28 Cûşî Dîvânı'nı inceleyen Açıl'ın, şairin imaleyi imla harfi ile gösterme gayretini yanlış bir imla olarak adlandırıp bu harfi de “olmaması gereken vav” olarak tanımlaması çarpıcı bir misaldir: ... olmaması gereken yerlere vav harfinin yanlışlıkla eklemek şeklinde tezahür etmektedir. Örneğin yedinci murabbaın ikinci bentindeki kemâlüne kelimesinde ve yirmi ikinci murabbaın ikinci bentindeki gül kelimesinde olmaması gereken vav kelimesi yanlış bir imla sonucu eklenmiştir. (Berat Açıl, *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cûşî ve Dîvânı* (Ankara: Atlas Yayınları, 2016), 81).

29 Hâfız Ömer Mi'râciyesi'nin yayınında Kaya, şairin telaffuzu referans olarak yaptığı zihaf, tahrik ve tahfipleri tespit eder, bunların vezni temin için olduklarını söyler fakat bu ve benzeri tasarrufları şairin aruzu iyi kullanmadığı şeklinde değerlendirir: “Şairin aruzu kullanmada çok başarılı olduğu söylenemez. Medli okunması gereken bazı hecelerin vezin gereği tek kapalı hece olarak kabul edildiği görülür. Mahlûkâtın 9, meşhûr 14, Rezzâk 139, hoşnûd 139 kelimeleri böyledir. 179b ve 272b mısralarında vezin aksamaktadır. Kelimeleri vezne uydurmak için zihaflara başvurulur: râviler 17, 55; dîvâr 18; 'âsî 45; tekmil olunca 54; Yahyâ 64; dîvân 93, 137, 196; dünyâ 100, 125, 165; incûdan 122; râzî 133; hüriler 153; zîrâ 178, 193, 253, 256, 295, 308, 311; bâkî 261 kelimelerindeki koyu heceler böyledir. Şair bu kelimelerin uzun ünlülü hecelerini açık hece olarak kullanmakta bir mahsur görmemiştir. Vezin gereği kelimelerin bazı beyitlerde açık şekli tercih edilir. Haşîrde 159, ilimdir 181, setir 313 kelimeleri böyledir. Âhîret kelimesi iki yerde (131, 140) ahret; hakkın kelimesi bir yerde (193) hakın; server-i enbiyâ terkibi vezin gereği server enbiyâ (197) şeklinde kullanılmıştır.” (Hasan Kaya, “Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenârî'nin Mi'râciyesi,” *Turkish Studies* 9/6 (2014): 685).

Şair, mi'râciyesinde üstün, esre, ötre, sükûn, çeker, şedde, medd vb. işaretler kullanarak, hem metnin telaffuzunu hem de taktî'ini gösterir. Bunlar aslında Mushaf hattında kullanılan hareke ve işaretlemelerdir. Şairin, bu işaretlemeleri kullanarak imâle, medd, zihaf, teşdîd, tahfif, vasl vb. aruz işlemlerini büyük bir titizlikle gösterdiği ve tecvit kaidelerine göre Kur'ân okumayı bilen bir okuyucunun, aruzu biliyormuş gibi okumasını temin edecek şekilde son derece işlevsel bir imla metodu tatbik ettiği söylenebilir.

Şair, metinde, imaleleri çeker (◌) işareti ile meddleri ise medd (◌) işareti ile gösterir. Üstün ve esrelerdeki imaleleri çeker işareti ile gösterirken ötrelerde meydana gelen imaleleri göster(e)mez.

Zihafları da bazen vasl yaparak bazen de uzun vokallere çeker yerine normal bir hareke koyarak gösterir. Vasl yapılacak veya yapılmayacak yerleri de hareke veya cezm koyarak muhakkak gösterir.

Şairin kullandığı bu imla metodu, yukarıda tarifini yaptığımız hattı'l-'arûz kaidesinden biraz farklı bir uygulamadır. Mi'râciyede, şedde ve idgamlar aynen yazılır, tenvînler sakin bir nûn (◌) ile yazılmaz, lâm-ı ta'rîfler muhafaza edilir, kelimeler cüzlere ve tef'ilelere göre bölünmez; standart imla aynen muhafaza edilir; aruz, yalnızca hareke ve işaretlerle gösterilir. Şairin metodu, bu haliyle orijinal kabul edilebilir.

5. Mi'râciye'nin XVIII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin İmlasını ve Telaffuzunu Yansıtan İmla Metodu Hakkında

Elimizdeki mi'râciyenin şairi olan Hâfız Ömer'in asıl mesleği hatipliktir, cami etrafında şekillenen mevlit kültürüne de hâkim olduğu aşikârdır. Onun, mi'râciyesini, tecvit ve mahreç kaidelerine uygun olarak Kur'ân okumayı (tilâvet) bilen fakat aruza ve İstanbul Türkçesi'ne göre okuyamayan din görevlileri için hususi bir imla metodu ile kaydettiği anlaşılmaktadır.

Şairin, dîbâcesinde kullandığı "mağbûlü't-telaffuz-ı Türkiyye" tabiri, gündelik konuşma dilini (colloquial language) değil de Arapça için kullanılan "fasih" tanımını yahut İngilizce'nin en elit telaffuzu için kullanılan "received language" veya "queen's language" tanımlamalarını karşılar. Yani bu tabir, o dönemin standart Türkçesinin en iyi telaffuzunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer yandan şairin şuuraltında, bugünkünün aksine, aruzun Türkçeyi bozmadığı algısı vardır. Ona göre aruza uygun okumak Türkçeye hatta makbul bir telaffuza aykırı değildir. Bilakis şair, fasih bir Arapça telaffuzu için tecvit kaidelerine dikkat edilmesi gerektiği gibi Türkçe yazılmış edebî bir metinde de aruza dikkat etmenin telaffuzu güzelleştireceği hatta dikkat etmemenin telaffuzu bozacağı algısına sahiptir.³⁰

Şairin, metinde kullandığı hareke ve işaretler iki şeyi gösterir; telaffuz ve taktî'. Dolayısı ile mi'râciyede bir araştırmacı için üç gösterge vardır; vezin, hareke ve imla. Şair, standart imlayı kesinlikle bozmaz; vezne ve telaffuza uygun okuyuşu ise harekeler ve işaretlerle temin eder.

30 Şairin dil, aruz, imla ve telaffuz gibi mevzulardaki genel algısı için şu çalışmaya bakılabilir: Alper Günaydın, "Harekeli Bir Mi'râciyenin Dîbâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündürdükleri," *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 49 (2020): 161-183.

Şair, mi‘râciyesinde klasik imlayı muhafaza ederken telaffuzu ve aruzu hareketlerle gösteren bir yazı metodu kullanır. Bu yönüyle mi‘râciye, kalıplaşmış imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, Türkçeye uygun olmadığı düşünülen takti‘in ise telaffuz ile ne kadar yakınlaşabileceğini çarpıcı bir şekilde göstermesi bakımından son derece kıymetli bir vesikadır. Şöyle ki mi‘râciyedeki hareketler kaldırıldığında geriye kalıplaşmış klasik imla kalır; hareketler ve işaretler geri konulduğunda ise hem aruzu yansıtan bir takti‘ hem de dönemin standart Türkçesini yansıtan bir telaffuz ortaya çıkar. Bu yönüyle mi‘râciye, XVIII. yüzyıl Türkçesinde bir kelimenin yahut ekin hem nasıl imla edildiğini hem de nasıl telaffuz edildiğini aynı anda ve birlikte takip edilebilme imkânı sunar. Diğer yandan şunu da akılda tutmak gerekir ki şairin hareke ve işaretlerine tesir eden iki unsur vardır; takti‘ ve telaffuz. Yani şair, bazen aruzu temin edebilmek için telaffuzdan feragat etmek durumunda kalabilmektedir.

Mi‘râciye’nin imlasından hareketle, XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi’nin telaffuzu hakkında, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin söyleyişlerinin Türkçeleştiği; bilhassa eklerde karışık kullanım devam etmekle beraber ağırlığın ses uyumundan yana olduğu söylenebilir. Yine mi‘râciyeden hareketle, bu dönem ile alakalı olarak imla ve telaffuz arasında ciddi bir farklılaşmanın olduğunu söylemek gerekir. Klasikleşen ve kalıplaşan resmî imla (kavâ‘id-i resm-i hatt) standart telaffuzu (maḳbûlü‘t-telaffuz-ı Türkiyye)³¹ yansıtmaktan çoğu zaman oldukça uzaktır. Bu mevzuda, metnin en dikkat çeken kısmı, şairin, bazen okutucuların hilafına hareke koyma bazen de bir harfe çift hareke koyma tasarrufudur. Mesela şair, görülen geçmiş zaman ekini vav okutucusu ile “geldü” yazar fakat esre ile geldi (كَلِدُو) hareketler. Böylece hem bu ekin kalıplaşmış imlasını hem de o dönem için en doğru şekilde telaffuz edilmesini birlikte gösterir. Diğer yandan yine görülen geçmiş zaman eki ile alakalı “didi” lafzının dört farklı okunuşuna rastlanır ki bu takti‘ ile alakalıdır; didi, didi, didi, didi. Normal hareketlerde aruz değeri değişmezken bilhassa çeker işaretlerinde kelimenin aruz değeri değişir. Mesela “geldü” ile “geldi” arasında bir fark bulunmazken “didi” ile “didi” arasında aruz değeri açısından fark vardır.

Şairin, bazı harflere çift hareke koyduğu görülmektedir. Bizce bu uygulamanın nedeni, bu lafızların o dönemde iki şekilde de telaffuz ediliyor olmasındandır: Reça (رِجَا), rica (رِجَا); ruz u şeb (رُوز و شَب), rûz u şeb (رُوز و شَب) gibi.

Metinde, eklerin ekseriyetle ses uyumuna sokulduğu görülür: Olur mu (اُولُوْ مُي) (4b, 5. b); açılır (اچِيلُوْر) (4a, 3. b); bulmuşdur (بُلْمُشْدُر) (4b, 5. b). Bu mevzuda metinde, bazı tutarsızlıklar da vardır. Mesela sıra bildirme eki, dördüncüsüdür (دُرْدُنْجِسِيْر) (7b, 6. b) kelimesinde uyuma girerken üçüncü (اَلْجُوْنْجِي) (7b, 5. b) kelimesinde girmemektedir.

Metinde bazı Arapça ve Farsça kelimelerde vezin gereği bazen “tenkîs” yapıldığı cem‘>cem, afv>af, misk>mis, vaktâkim>vakteki bazen de “tahrîk” yapıldığı görülür sıdk>sıdk, kuds>kudûs, şûkr>şûkür gibi. Bu aruz tasarruflarının, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleşen telaffuzlarına

31 Şairin, dibâcede bu tabiri “maḳbûlü‘t-telaffuz-u Türkiyye” şeklinde, “telaffuz” lafzındaki izafet kesresini ses uyumuna sokarak ötre ile harekelemiş olması dikkat çekicidir. Şair, metin kısmında da atf vavlarını ve izafet kesrelerini sık sık ses uyumuna sokar (Günaydın, “Harekeli Bir Mi‘râciyenin Dibâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündükleri,” 174).

uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerin telaffuzundaki Türkçeleşme sırasında meydana gelen bu ses hadiselerinin bir aruz imkânı gibi kullanıldığı hatta ihtiyaca göre aslı telaffuz ile Türkçeleşen telaffuzun birer seçenek olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Yine metinde bazı gramer unsurlarının telaffuzlarının dahi Türkçeleştiği görülür. Bilhassa atıf vavı ve izafet kesresi sık sık ses uyumuna sokulur. Ünlü düşmesi, beni isterler > beni’sterler (7a, 4. b) gibi bazı ses hadiseleri de birer aruz imkânı olarak kullanılır ve ekseriyetle de hareketlerle gösterilir. Bazen de şairin, Türkçenin telaffuzunu aruz lehine esnettiği görülür. Şu misalde, parantez içindeki (r) harfi, imlada muhafaza edildiği halde koyulan hareketlerle vezin gereği telaffuzda hafzedilir: dö(r)t kapu açam ki ğayra virmeyem (7a, 5. b).

6. Mi’râciye’nin İmla Metoduna Tecvîd ve Tilâvetin Tesirleri

Şair, bu metni, Kur’ân’ın imlasına aşına olan ve tecvit kaidelerini bilen fakat aruz veznini bilmeden okuyucular (kârî) için hazırladığını bizzat eserinin dîbâcesinde açıkça belirtmektedir. Bu, metne yaklaşırken göz önünde bulundurulması gereken ehemmiyetli bir husustur. Buradan hareketle şairin, mi’râciyesinde kullandığı imla metoduna, tecvit kaidelerinin ve tilâvetin tesirleri olduğunu söylemek çok yerinde bir tespit olacaktır.

Hattu’l-mushaf adı ile anılan Kur’ân’ın imlası çerçevesinde gelişen ve klasikleşen standart imla, telaffuzdan oldukça farklılaşabilmektedir; “fi el-şi’r” şeklinde imla edilen bir lafzın “fi’ş-şi’r” şeklinde telaffuz edilmesi gibi.³² Bu da lafzın imlası ile telaffuzu arasında aruz değeri bakımından ciddi bir fark oluşmasına neden olabilmektedir. Bu sebeptendir ki Kur’ân’ın hattının başka bir ilim, kıraatinin ise başka bir ilim dalı halinde gelişmesi gibi aruzun da imlası başka telaffuzu başka bir ilim dalı olarak gelişmiştir denilebilir.

Asıl mesleği hatiplik olan şair, mesleği ve meşgalesi gereği -hayatı hakkında çok fazla malumatımız olmasa da- hem dinî hem de edebî kültüre hâkimdir. Şair; tecvîd, tilâvet, hattı’l-mushaf ve Kur’ân ilişkisini çok yerinde bir tespit olarak aruz, taktî‘, resmî imla ve edebî metin arasındaki ilişkiye benzetir. Bu, şairin şuuraltında hep vardır, hem teorisine hem de pratiğine yansımaktadır.

Mi’râciye’de, klasik imla bozulmadan muhafaza edilirken taktî‘ ise hareketlerle gösterilir. Yani şair, resmî imlayı (kavâid-i resm-i hatt) muhafaza ederken aruzu da hareketlerle olabildiğince ayrıntılı gösteren bir uygulama yapar. Bu durum esasen Kur’ân’da da böyledir. Mushaf hattında, sünnet kabul edilen ve üzerinde değişiklik yapılmayan Kur’ân’ın orijinal imlası (hattı’l-mushaf) muhafaza edilir; tecvîd kaideleri ise hareke ve işaretlerle gösterilerek doğru bir tilâvet sağlanır.

Bu temel hususlar dışında şairin imlasına tecvidin nasıl tesir ettiğini gösteren diğer bazı uygulamalar şöyle sıralanabilir:

Şair, metinde imaleleri (imâle-i maksûre) çeker (◌̣) işareti ile, daha vurgulu olan imaleleri (bir nevi imâle-i memdüde) ise medd (◌̣) işareti ile gösterir. İmaleleri gösterirken bilhassa iki farklı

32 Nihad M. Çetin, “Aruz,” *DİA* 3 (1991): 427.

işaret kullanması onun, imâle-i memdûde ile imâle-i maksûre arasındaki farkı -tecvitteki olduğca yakın bir tarzda- gösterme gayreti olarak yorumlanabilir. Bu uygulama, onun şuuraltında, meddi tabî'î ile imâle-yi maksûreyi; medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl ile de imâle-yi memdûdeyi birbirlerine yaklaştırdığının bir delili sayılabilir. Esasen bu durumda şair son derece haklıdır. Bir elif miktarı uzatılarak okunan medd-i tabî'î, imâle-i maksûreye; bir eliften daha uzun okunan medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl ise daha vurgulu ve uzun okunan imâle-i memdûdeye benzemektedir.

Şair, Türkçe kelimelerde, okutucuların olduğu kısımlarda da çeker veya normal hareke kullanarak bir yönlendirme yapar. Bunun en ehemmiyetli nedeni, Türkçenin imlasında sıkça kullanılan okutucuların tecvitteki medd-i tabî'î³³ ile karıştırılma ihtimalidir. Şair, Türkçe kelimelerdeki okutucuların Kur'ân'daki medd-i tabî'î ile karıştırılıp uzatılarak okunmaması için pratik ve etkili bir çözüm üretmiştir. Metinde sıkça geçen biri/بری kelimesi buna olduğca uygun bir misal olacaktır. Şu misalde iki defa geçen "biri" lafzı klasik imlaya uygun olarak (بری) şeklinde yazılmış fakat "bîri" okunacak şekilde harekelenmiştir (bîri şarka bîri garba âçılır) (4a, 3. b). Yani ilk harfte okutucu olmamasına rağmen çeker esre kullanılmış ikinci hecede ise okutucu olmasına rağmen normal esre kullanılmıştır. Bunun nedeni harekeli bir harf olan r'den sonra harekesiz bir harf olan y'nin geliyor olmasıdır. Bu, tecvit kaidesine göre medd-i tabî'î demektir ve vokalin biraz uzun okunmasını gerektirir. Yani bu kelimeyi, tecvit bilen fakat aruzu bilmeyen bir kârî, büyük bir ihtimalle "biri" şeklinde okuyacaktır ki bu da veznin hilafıdır.

Şair, hareketlerle vaslları, cezmlerle (sükûn) de vasıl yapılmaması gereken yerleri, Kur'ân'daki vasl ve vakfların gösterilmesine benzer bir mantıkla gösterir.

Yine şair, Türkçe kelimelerin sonunda okutucu olarak kullanılan he'yi (ه) Kur'ân imlasındaki tâ-i merbûta (ة) yakın bir şekilde kullanır. Bu he'yi, bilhassa tef'ile sonlarında sakın okumaya yönlendirerek açık heceleri kapatmak yani bir nevi imale yapmak için kullanır.

Tilâvet, Kur'ân'ının; taktî' ise aruzu doğru okunmasını temin eder. Şair, şuuraltında, tilâvet ile taktî'î; tecvit ile aruzu; hattı'l-mushaf ile kavâid-i resm-i hattı birbirine benzetir. Buradan hareketle de aruz işlemlerini, tecvit kaidelerine yakın bir işlevsellikte kullanır.

Bunların dışında tecvit ve tilâvet kültürünün, şairin aruza uygun okuma ve Türkçeyi doğru telaffuz etme meselesine dinî bir vecibe gibi yaklaşmasına da tesir ettiği söylenebilir. Şair, aruzu bilmeyenlere ve Türkçeyi makbul bir telaffuz ile eda edemeyenlere, tecvitsiz Kur'ân okuyanlara bakıldığı gibi bakar, bunu çok çirkin bulur, tahkire varan bir üslupla tenkit eder.

33 Medd-i aslî de denilmektedir. Medd-i tabî'î, harf-i medd varsa fakat medde sebep olacak elif veya sakın bir harf yoksa meydana gelir, bir miktar (bir elif miktarı) uzatılarak okunur. (Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971) 46).

7. İmāle'nin İmlaya Yansıtılması

İmale, normalde kısa olan bir vokali yahut heceyi uzatarak okumaktır. Diğer bir ifade ile açık yahut kısa tabir edilen ve (.) işareti ile gösterilen bir vokalin, uzun yahut kapalı duruma getirilmesi ve () işareti ile gösterilmesi demektir.

Türkçede sesli tabir edilen vokaller Arap alfabesinde okutucular yahut hareketlerle gösterilmektedir. Arap alfabesine dayalı Osmanlı Türkçesi yazı sisteminde okutucularla (vav, ya, elif) yahut hareketlerle (fetha, zamme, kesre) gösterilen üç vokal vardır. Yani imale üstün, esre ve ötrelerde meydana gelir. Şair, fetha ve kesrelerde harfin üstüne veya altına çeker tabir edilen bir işaret koyarak imaleleri metin boyunca tutarlı ve açık bir şekilde gösterir. Ötrelerde meydana gelen imaleleri ise bu çeker işaretini kullanmadığı için gösteremez.

Metinde, fethalardaki imale, harfin üzerine konan bir medd (◌̣) işareti ile veya çeker (◌̣) işareti ile gösterilir. Şunu da belirtmek gerekir ki çeker son derece sık kullanılırken medd işareti oldukça az kullanılmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte her ikisini birlikte kullanmaktadır:

biri şarka(h) biri garba(h) açılır
dâ'im_îçinden melekler çalılır (4a, 3. b)

Şair, ikinci mısranın ilk kelimesinin ilk hecesini (دَا) şeklinde harekeleyerek imaleyi, hem medd hem de çeker üstün işaretlerini birlikte kullanarak gösterir. Bu, tüm metindeki tek kullanımdır.

Çok az da olsa metinde, aruzu gösterme mevzusunda bazı hataların yapıldığı görülür. Mesela, yukarıdaki beytin ikinci mısrasının sonundaki “çalılır” kelimesi, vezin gereği “fâ'ilün” tef'ilesine uygun olacak şekilde “çâlılır” şeklinde harekelenmesi gerekirken sehven “çâlılır” şeklinde harekelenmiştir.

gürü çıktî birleşüb ol bâreler
ây bütün yerine girdî gördüler (12a, 12. b)

Beytin ikinci mısrasının ilk kelimesindeki imale medd işareti ile (أَى) gösterilmektedir. Yine ilk mısranın ilk kelimesinin ilk hecesindeki imale de gösterilmemiştir. Şair, kelimeyi “gürü” şeklinde çeker esre ile harekelenmesi gerekirken normal bir esre ile hareketler. Bu da şairin genel teamülüne aykırıdır.

ümmetimden daği çok zâhid ola(h)
tâ ki yüzleri haşırda(h) âğ_ola(h) (7b, 1. b)

Beyitteki âğ_ola (أَغْ) lafzının ilk hecesinde normalden farklı bir imale vardır. Burada, ağ kelimesinin ola kelimesine vasl edilmesi durumu da söz konusudur. Bu vurguyu verebilmek

için â'yı normal bir imaleden biraz daha uzun okumak gerekir. Şairin, bu yüzden çeker yerine medd işareti kullandığı söylenebilir.³⁴

İmalenin medd işareti ile gösterilmesinin metindeki tüm kullanımları burada kaydedilenlerdir. Yani üç yüz küsur beyitlik metinde yüzlerce imaleden yalnızca bu üç tanesi medd işareti ile gösterilmektedir çünkü buralarda normal bir imaleye göre oldukça vurgulu bir uzatma vardır. Mesela ây ve âğ kelimelerinde imale yapılan harften sonraki harfler sakindir. İmale, yeteri kadar uzatılarak ve vurgulu okunmazsa fark edilemeyebileceği için şair, buraya bir medd işareti koymayı tercih etmiştir. İki misalde de konsonantın (harf-i sâkin) bir sonraki kelimenin harekeli ilk harfine vaslı söz konusudur ve bu durum imaleyi daha da zorlaştırmaktadır. Diğer misalde ise Arapça olan “dâ'im” lafzında, imaleden sonra harekeli bir hemze vardır. Bu harfin vurgusuz oluşu ve okunuşu sırasında y'ye dönüşebilmesi şairi burada bir medd işareti kullanmaya yönlendirmiş olmalıdır.

Metinde, esrelerdeki imâle harfin altına konulan bir çeker esre işareti ile gösterilir:

hem ‘ilimdir biri ki bizi bilir
‘âlim_ü ‘âmil olan olmaz fakîr (8a, 10. b)

Yukarıdaki beytin ilk mısrasında on tane esreli harf vardır. Bunlardan dört tanesinde imale bulunmaktadır ve bu imaleler şair tarafından çeker esre işareti ile dikkatlice harekelenmiştir.

Metinde çok sık geçen kimi (کمی), dahî (دخی) ve didi (ددى) lafızları hep aynı imla ile yazılır fakat çeker esre veya normal esre işaretleri, farklı şekillerde kullanılarak farklı aruz değerleri elde edilir. Kimi lafzının kimi veya kimî; dahi lafzının dahî veya dâhi; didi lafzının ise didî, didî, didî ve didî şekillerinde harekelenildiği görülür.

Ötrelerde ise şairin imkânları kısıtlanır, çeker ötre gibi hususi bir işaret kullanamaz, metinde, u-ü-o-ö seslerinde yapılan imâleler bu yüzden belirgin değildir:

bu o mi‘racdır ki ruhlar çıktılar
göge kim tende(h) yerin bıraktılar (3a, 12. b)

Yukarıdaki beytin her iki mısrasının da ilk hecelerinde imale bulunduğu halde şairin bunu bilhassa gösterme imkânı bulunmamaktadır. İlk mısranın ilk tef'ilesine tekabül eden bû o mi‘rac (بُوْ أَوْ مِعْرَاجٍ) lafzında ilk hece imaleli ikinci hece ise kısa okunacaktır. Her iki kelime de vav (و) okutucusu ile yazılmış ve her iki kelimeye de ötre konulmuştur. İlk hecenin imaleli, ikinci hecenin ise normal okunmasına rağmen aralarındaki bu farkı belirten bir işaretleme şairce yapılmamıştır.

34 Divan şairlerinin, Türkçe kelimelerdeki “ğ” sesi ile biten hecelerde sık sık med yapmaları ile alakalı olarak Hasan Kaplan’ın “Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler” adlı çalışmasına bakılabilir.

tekmil_ oluncâ namaz ruhlar uşul
bağdılar göğe(h) yapılmış ulu yol (3a, 13. b)

Yukarıdaki beyitte, koyu yazılan o, ö ve u vokallerinde imale vardır. Fakat bunları gösteren herhangi bir işaret yoktur. Mesela beyitte geçen ulu yol (أُوْلُوْ يُوْلُ) lafzının imlasında şair, üç vav ve üç ötre kullanır. Bunlardan bir tanesi imaleli olmasına rağmen diğer ikisi ile aynı yazılmıştır.

Şu misalde ise şair, fâ‘ilâtün tef‘ilesine tekabül eden “südü içdi” ibaresini süvdü içdi (اِچْدِيْ سُودِيْ) şeklinde harekeleyerek ötredeki imaleyi göstermeye çalışmıştır. Yani şair, süd (سود) lafzındaki okutucu vav harfine bir cezm koyarak açık heceyi kapatmış ve vezni temin etmiştir: sü(v)dü içdi oldu dertlere tabib (4a, 9. b).

7.1. Bir İmale Vasıtası Olarak “Güzel He”

İmale, yalnızca kısa heceyi uzatmak değil açık heceyi kapatmak manasına da gelir. Şair, bizi, bazen tef‘ilenin sonuna denk gelen açık heceyi kapatmak, dolayısı ile de bir nevi imale yapmak için okutucu olarak kullanılan ve güzel he tabir edilen h’yi sâkin okumaya yönlendirir. Fakat bunu bir cezm işareti ile göstermez. Bu h’ler, sâkin yani cezmlı okunduğunda açık heceyi kapatacak şekilde kullanılmaktadır: çevresinde(h) (جَوْرَه سِنَّه) (fâ‘ilâtün) gibi.

Türkçe ekleri göstermek için okutucu olarak kullanılan he’nin (ه) bu şekilde kullanımı, tâ-i merbûta’nın (ة) Kur’ân tilavetindeki kullanımına benzer. Bir tecvit kaidesi olarak bu harf, vakıfta sâkin bir h, vasılda ise harekeli bir t olarak okunur.

gönlümüz ‘ilâcı maşşerde(h) imam
sırrına(h) olsun şalât_ile(h) selam (13b, 1. b)

Beyitte geçen maşşerde(h) (مَشْشَرْدَه), sırrına(h) (سِرِّيْنَه) ve şalâtile(h) (صَلَاتِيْلَه) lafızlarının sonundaki güzel he tabir edilen harf eğer sâkin okunursa vezin temin edilmiş olacaktır.³⁵

Aşağıdaki misallerde geçen ve “h” okutucusu ile imla edilen belâya, haşırda ve dünyâda kelimeleri de vezin gereği kapatılarak belâya(h), haşırda(h) ve dünyâda(h) şeklinde okunmalıdır: belâya(h) (بَلَايَه) (her belâya(h) şabr_edib el bağlayu) (6b, 10. b); haşırda(h) (حَشِرْدَه) (tâ ki yüzleri haşırda(h) ağ_ola) (7b, 1. b); dünyâda(h) (دُنْيَاْدَه) (zira dünyâda(h) tamâm oldi hâkıın) (8b, 9. b).

Mesela şu misalde geçen çevresinde (جَوْرَه سِنَّه) lafzında iki tane güzel he bulunmaktadır. Vezin gereği ikincisinin sâkin okunması gerekmektedir fakat şair, imlada yahut harekelerde bu ikisini birbirinden ayırt edecek bir işaretleme kullanmaz: (çevresinde(h) rûh_u zürriyyâtını) (1b, 10. b).

Şair, Arapça kelimelerde ise bu he’yi tamamen tecvit kaidesine göre harekeler. Aşağıda salah kelimesinin iki farklı misali bulunmaktadır. İlk misalde ilâh lafzı ile kafiyelenen salâh

35 Buradaki uygulamanın tam tersine Ziver divanında, Farsça “rûbeh” (رُوبِه) kelimesinin sonundaki h’nin vezin gereği düşürülmesi söz konusudur (Hasan Kaplan, “Mısrayı Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları,” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 306).

kelimesi sakın bir “h” ile telaffuz edilirken ikinci misalde vasl söz konusu olduğundan “t” okunacak şekilde harekelenmiştir:

çün tecellî âna itmişdir ilâh
şevkile(h) aşkile her bar eş-şalâh (3b, 2. b)

şalât_olsun (صَلَاةٌ أَوْ لَسُونُ): (ol şalât_olsun cemî(‘) mü(‘)minlere) (13b, 3. b)

8. Zihaf’ın İmlaya Yansıtılması

Zihaf, uzun vokali kısa okumak yahut kapalı heceyi açık hale getirmek demektir. Şairin, mi‘râciyede, bazen meddli hecelerin son harfine bir cezm koyarak bazen bu heceleri vasl ederek bazen de telaffuzda harf düşürerek zihaf yaptığı görülür. Şair, zihaf yaptığı yerleri bazen çeker yerine normal bir fetha veya kesre koyarak bazen de hiç hareke koymayarak göstermeye çalışır:

hiç garîb_olur mu maḥbûb-î ḥüdâ
cümle ḥa(l)k nuruñla bulmuşdur vefâ (4b, 5. b)

Yukarıdaki beyitte üç zihaf yapılmıştır. Beyitte geçen hiç kelimesi meddli bir hecedir, aslında hiç şeklinde yazılır ve aruz değeri bir kapalı ve bir açık (_ .) olmak üzere bir buçuk hece değerindedir. Şair, bu tek heceden oluşan kelimeyi hiç (هَيْج) şeklinde hareketler, yani şair, ilk harfin altına çeker esre işareti yerine normal bir esre koyarak buranın hiç şeklinde değil de hiç şeklinde yani zihafli okunması gerektiğini belirtir. Şairin, hecenin son harfi olan çim harfini cezm ile harekelenmesi de buradaki zihafı gösterme gayreti olarak okunmalıdır.

Yine beyitte geçen garib lafzının ikinci hecesi meddli bir hecedir, vasl yapılarak kısaltılır. Şair bunu be harfinin üstüne bir ötre koyarak daha sonra da “olur mu” lafzının ilk harfi olan elifi harekesiz bırakıp ikinci harf olan lam harfine bir ötre koyarak belirtir. Yani şair, “garib olur mu” şeklinde imla ettiği ibareyi, koyduğu hareketlerle garîb_olur mu (غَرِيبٌ أَوْ لَوْزُمِي) şeklinde okumaya yönlendirir.

İkinci mısradaki “halk” lafzı da meddli bir hecedir, bir buçuk hece (_ .) değerindedir ve (حَلْقٌ) şeklinde imla edilmelidir. Şair, bu lafzı metinde tek cezm ile (حَلْقٌ) imla etmiştir. Kelime hak (حَقٌّ) okunacak şekilde harekelenerek aruz değeri bir kapalı heceye (_) düşürülmüş ve bir nevi zihaf yapılmıştır.

Şu misalde ise medli bir hece olan “sırr” kelimesi, ibarede “sır_rile” okunacak şekilde harekelenerek bir buçuk aruz değerinden yalnızca bir kapalı hece değerine düşürülmüştür. Yani şair, vasl vasıtasıyla aslında bir zihaf yapmakta ve bunu da hareketlerle göstermektedir: sırr_ile(h) rûḥuñ bularda(h) terk_idüb (4b, 11. b).

çünkü bildi cümle ḥalk_ânî ‘ulâ
şevk-i can ile(h) diye(h)lim eş-şalâ (4b, 12. b)

Bu beytin ilk mısrasının ilk hecesi meddli bir hecedir. Çün (چُونُ) şeklinde yazılır ve bir buçuk (_ .) kabul edilir.³⁶ Lakin şair, burada bir zihaf yapmış ve bu heceyi bir (_) saymıştır.³⁷ Ama ötrelerde meydana gelen imalelerde olduğu gibi ötredeki zihafı da belli edecek herhangi bir işaretleme yap(a)mamıştır. İkinci mısradaki, medli bir hece olan “cân” kelimesinde de bir zihaf yapmak gerekmektedir. Şair, cân (جَانُ) lafzını çeker üstün ile harekelemesine rağmen son harfine bir cezm koyarak kendinden sonraki kelimeye vasl edilmesini engeller. Şairin, “çün” ve “cân” lafızlarının, telaffuzdaki “çün” ve “can” şekillerini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Beyitteki “halk” ve “şevk” kelimeleri de medli hecelerdir.³⁸ Vezin gereği zihafı okunmaları gerekir. Şair, her iki kelimedede de vasl yoluyla zihaf yapar ve bunu da hareke ile göstermeye çalışır. Şair, halk (حَلَقُ) lafzının ikinci harfine bir cezm koyarak okuyucuyu “sekt” yapmaya, harekesiz bıraktığı kaf harfini ise sonraki kelimenin vokal ile başlayan ilk harfine vasl etmeye yönlendirir (حَلَقُ أَيْ جُمْلَةً). Beytin ikinci mısrasında ise şair, şevk (شَوْقُ) lafzını izafet kesresine vasl ederek bir zihaf yapar.

İkinci mısradaki eş-şalâ(h) lafzının sonundaki güzel h de takti’de düşürülmektedir. Burada tenkis yoluyla bir zihaf yapılmaktadır. Metinde bu harf harekesizdir fakat ilk mısranın kafiyesi bizi sondaki h’yi telaffuz etmemeye yönlendirir.³⁹

8.1. Telaffuza Dayalı Yapılan Zihafklar

Metinde, çok sık olarak tenkis yoluyla zihaf yapıldığı görülür. Yani şair, medli bir heceyi mesela “selâm” lafzını vasl etmeksizin “selam” şeklinde zihafı kullanır. Fakat bu zihafkların, kelimenin Türkçedeki telaffuzu ile örtüşükleri dikkate alındığında aruz kusuru olarak kabul edilemeyeceğini söylemek gerekir.⁴⁰

36 Kelime farklı kaynaklarda çün veya çün şeklinde yazılmaktadır. Kelimedeki vav’ın okutucu veya med kabul edilmesi ile alakalı olarak burada iki ihtimal vardır: 1. Şair, buradaki vav harfinin meddi tabii gibi okunmasını engellemek için nun harfine cezm koymuştur. 2. Şair, çün şeklinde telaffuz edilen bu Farsça edatta, zihaf yapılması ve çün okunması gerektiğine işaret etmek için kelimenin sonundaki nun harfine cezm koymuştur.

37 Nun harfi ile biten kelimelerde med yapılması aruz kaidelerine aykırı olmakla birlikte bu hususta şairlerin pek çoğu aksi yönde tasarruf kullanmışlardır: “Sadece nun harfiyle biten hecelerde med yapılmamasına cevaz vardır; hatta bu tür hecelerde med yapılması bir kusur kabul edilir. Bununla birlikte nunla biten hecelerde de med yapıldığının da pek çok örneği karşımıza çıkmaktadır” (Fatih Köksal, “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (2009): 79).

38 Ümit Tokatlı, “*Aruzda ‘Bir Buçuk Hece’ ve ‘Med’ Terimleri Üzerine*” adlı çalışmasında “medli hece” ve “bir buçuk hece” ayrımından bahseder. Burada “medli hece” olarak tanımladığımız heceler Tokatlı’ya göre bir buçuk hece’dir. İster medli hece olsun ister bir buçuk hece olsun bu hecelerde bir kısaltma söz konusu olduğundan buradaki işlem bir nevi zihaftır.

39 “Salât” kelimesinin farklı yazımları karışıklığa neden olabilmektedir. Kelimenin, Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde üç farklı imlâsı mevcuttur: Salât-ı ümmiyye (صَلَاتُ أُمَّيَّة) Türk dinî müzikisinde salâ formunun bir çeşidi; Salâtüselâm (الصلاة والسلام) Hz. Peygamber’in mânevî şahsiyetini selâmlama anlamında bir tabir; Salâ (صلا) Türk dinî müzikisinde bir form; misallerinde olduğu gibi.

40 Mi’râciyeyi, nüsha karşılaştırmalı olarak yayımlayan Hasan Kaya, şairin çok sık kullandığı bu tasarrufu tespit eder fakat bunu şairin aruzu iyi kullanmadığı şeklinde yorumlar: “Şairin aruzu kullanmada çok başarılı olduğu söylenemez. Medli okunması gereken bazı hecelerin vezin gereği tek kapalı hece olarak kabul edildiği görülür. Mahlûkâtdan 9, meşhûr 14, Rezzâk 139, hoşnûd 139 kelimeleri böyledir. 179b ve 272b mısralarında vezin aksamaktadır. Kelimeleri vezne uydurmak için zihafı başvurulur: râvîler 17, 55; dîvâr 18; ‘âsî 45; tekmîl olunca 54; Yahyâ 64; dîvân 93, 137, 196; dünyâ 100, 125, 165; incûdan 122; râzî 133; hûrîler 153; zirâ 178, 193, 253, 256, 295, 308, 311; bâkî 261 kelimelerindeki koyu heceler böyledir. Şair bu kelimelerin uzun ünlülü hecelerini açık hece olarak kullanmakta bir mahsur görmemiştir.” (Kaya, “Ömer Hâfiz-ı Yenişehir-i Fenârî’nin Mi’râciyesi,” 685).

Mesela şu misalde, telaffuza dayalı bir zihaf bulunmaktadır: albini tezyin / iden ma‘mur / ola (1b, 2. b). Şair, tezyin ve ma‘mür lafızlarının son harflerine birer cezm koyarak buradaki zihafın vasl yoluyla yapılmadığını açıkça gösterir. Şair, tezyin lafzını tezyin (تَرْيِينُ) okunacak şekilde, ma‘mür lafzını da ma‘mur (مَعْمُورُ) okunacak şekilde harekelemiştir.

Şair, (hem selam / itdi görüşmek emr_ider) (2a, 9. b) mısrasında geçen selâm (سَلَامٌ) lafzında, koyduğu cezm ile vaslı engellemektedir. Veznin aksamaması için selâm lafzını telaffuzdaki şekliyle yani selam okumamız gerekir. Fakat metinde lam harfinin üzerindeki çeker üstün bunu engeller. Bu da şairin imlasının aksayan yönlerinden biri olarak kaydedilebilir. Fakat “emr_ider” lafzında ise şair koyduğu hareketlerle okuyucuyu vasla yönlendirir.

Şairin bu tasarruflarında, kelimelerin standart telaffuzdaki şekillerini esas aldığı gayet açıktır. Üstelik air, imla ve telaffuz seçeneklerinden telaffuzu tercih etme mevzusunda yalnız da değildir. Bu tercihin imlaya dahi yansıtıldığı metinler vardır.⁴¹

9. Vasl’ların İmlaya Yansıtılması

İmaleden sonra veznin ahengini sağlayan en ehemmiyetli unsur vasldır. Metinde air, vasl yapılacak yahut yapılmayacak yerleri bilhassa gösterir. Çünkü bu, vezni temin için son derece ehemmiyetlidir.

Şair, vasl yapılması gereken yerlerde bilhassa hareke koyarak okuyucuyu bir ulama yapmaya yönlendirir. Vasl yapılmaması gereken yerleri ise cezm işareti ile gösterir. Bu işaret, okuyucunun, ünsüz ile biten bir kelimeyi veya heceyi ünlü ile balayan bir sonraki heceye veya kelimeye ulamasını engeller. En çarpıcı misallerden biri olarak aşağıdaki beyit verilebilir:

didi yā amed dilersen beni sen
zāhid_ol dünyādan / i‘rāz / eyle sen (5b, 5. b)

Şair, bu beytin ikinci mısrasında, koyduğu hareketlerle okuyucuyu bir yerde vasl yapmaya, iki yerde ise yapmamaya yönlendirir: (رُهِدْ اَوْلَ دُنْيَاذَنْ اِعْرَاضَنْ اَيْلَهَ سَنْ).

Şair, zāhid kelimesinin son harfine bir ötre işareti koyarak ve daha sonra gelen elif, vav ve lam harfleri ile yazılan “ol” kelimesinin ilk iki harfini harekesiz bırakıp, lam harfine bir cezm koyarak okuyucuyu bu iki kelimeyi vasl ile “zāhid_ol dün” şeklinde okumaya yönlendirir; bu da veznin “fā‘ilātün” olan ilk tef‘ilesine tekabül eder.

Yine aynı mısrada şair, koyduğu cezmlerle iki defa okuyucunun vasl yapmasını engeller: (zāhid_ol dünyādan/ i‘rāz/ eyle sen). Fakat bu iki yerden ilkinde vezin gereği vasl yapılması mecburi iken ikincisinde vasl, ahengi sağlamak için yapılmalıdır. Bu misal, şairin vezni hareketlerle gösterme gayretinin aksadığı yerlerden biri olarak kaydedilebilir.

41 Kılıç, “Aruz İmlası Üzerine Notlar,” 474.

Aşağıdaki beyitte, ünlü düşmesi yoluyla yapılan iki tane vasl işlemi vardır. Bunların ikisi de Türkçe birleşik yapılar olan ne + ister > n’ester ve beni isterler > beni’sterler lafızlarındadır. Bu, tenkîs ve vasl işlemlerinin bir arada yapılması demektir. Halk şiirinde de sıkça kullanılır. Her ikisi de metinde hareketlerle gösterilmektedir.⁴²

Ne(h) tamūdan havf_ıder n’ester cinān
Sun’ıma(h) bākub beni’sterler hemān (7a, 4. b)

9.1. Vasl-ı Ayn

Ayn ile başlayan kelimelerde, esasen bir sessiz (konsonant) olan ayn harfinin sesli (vokal) gibi düşünülerek vasl yapılmasına “vasl-ı ‘ayn” denilmektedir. Divan şairlerinin bunu bir imkân gibi kullandıkları bilinmektedir. Şairin ekseriyetle vasl-ı ayn yapmamaya dikkat ettiği görülür: olsa ‘üryan / ‘ālim_olsa(h) dinine (8a, 6. b); didi yā aḥmed / ‘ibādet itse ḳul (8a, 5. b).

9.2. Vasl-ı Hemze

Metinde, bilhassa Türkçe kelimelerde hemzelerin vasl edildiği görülür. Vezin gereği vasl yapılmayan yerler de vardır:

ḥüsn_ü ḥulḳ_ile yaḳīn_ü şıdk_ile
merḥamet ḳıl ḥalḳa cūd_u luṭf_ile (8a, 11. b)

Yukarıdaki beyitte -ile bağlacının hulkile, sıdkile ve lutfile kelimelerinde bitişik yazılarak hem imlada hem de telaffuzda vasl edildiği görülür.

dīdi yā rab ehl-i dūnyā kimdurur
bildir_aḥret / ehlinī hem kimdurur (6a, 12. b)

Beytin ikinci mısrasında hemze ile başlayan iki kelime vardır; şair, “bildir” kelimesinde vasl yaparken “ahiret” kelimesinde yapmaz bunu da hareketlerle gösterir: (بَلِّدِرْ اَحْرَتْ اَهْلِي هَمْ كِمْدُرُوْر).

zıkr-i lā ilāhe ill’allah_ile
ḳalbini tezyin / iden ma’mur / ola (1b, 2. b)

Bu beyitte ise hemze ile başlayan üç tane Türkçe lafız vardır; ile (إله), iden (إِدْنُ) ve ola (أوله). Şair, ilk mısradaki Allah lafzının he’sini harekesiz bırakarak ile lafzına vasl eder; ikinci mısradaki ise konsonant ile biten “tezyin” ve “ma’mur” lafızların sonlarına cezme koyarak vasl yapılmasını engeller.

42 Bu, dil bilgisinde ünlü düşmesi, büzüşmesi yahut erimesi olarak adlandırılan ses hadisesidir. Bu hadiseyi, aruz bağlamında bir vasl olarak değerlendiren Saraç, bu işlemi “ünlünün ünlüye vasıl yapılması” şeklinde tarif eder (Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)*, 209).

Arapça kelimelere Türkçe yardımcı fiil eklenerek kurulan birleşik yapılarda bazen vasl yapılır: sabr et- (her belâya(h) sabr_edib el bağlayı) (6b, 10. b); garib ol- (hiç ğarib_olur mu maĥbûb-î ĥüdâ) (4b, 5. b); selam ol- (çok selâm_olsun ol_ezvâcına hem) (13b, 2. b). Bazende yapılmaz: rivayet eyle- (ĥazret-î ‘âli rivâyet / eyledi) (5a, 13. b).

10. Mi‘râciyenin Aruzı ve Telaffuzu Yansıtan Diğer Bazı İmla Hususiyetleri

Çok sık ve yaygın olarak kullanılan imâle, zihaf ve vasl gibi aruz işlemlerini değerlendirdikten sonra şairin diğer bazı tasarruflarını da ele almak yerinde olacaktır.

Şairin, aruz işlemlerini standart imlayı bozmadan yalnızca hareketlerle gösterme gayreti tahrik, tenkîs, tahfif gibi diğer aruz işlemlerinde de devam eder. Yine bu bağlamda şair; tenvin, şedde ve lâm-ı tariflerin yazımlarını da klasik imladaki şekliyle muhafaza eder.

10.1. Arapça Kelimelerdeki Ünlü Türemelerinin İmlaya Yansıtılması

Metinde, bilhassa orta harfleri sakin olan Arapça kelimelerde gerçekleşen ünlü türemeleri oldukça dikkat çekicidir. Aruz bağlamında “tahrîk”⁴³ olarak adlandırılacak bu türemeleri şair, farklı aruz değerine sahip heceler elde etmek için kullanır ve tartışmaya mahal vermeyecek şekilde hareke ile mutlaka gösterir.

Bu ünlü türemeleri, kelimenin asli telaffuzu ile Türkçeleşen telaffuzu arasında şaire aruzu temin etme noktasında oldukça işlevsel bir imkân sağlar. Şairin, vezne göre hangisine ihtiyacı varsa onu tercih ettiği görülür; kuds (قُدْسُ) (_ .) yahut kudüs (قُدُسُ) (. _) (10a, 3, 4, 5. b) misalinde olduğu gibi.

Metinde, aslı şükr (_) (شُكْرُ) olan kelime, fâ‘ilâtün tef‘ilesine uygun olacak şekilde şükür (. _) olarak imla edilmiştir; kıl şükür kim (_ . _) (kıl şükür kim ĥaĥ sañā itdi kerem - (قِلْ شُكْرُ كَيْمَ حَقِّ سَكَا اِتْدَى كَرَمُ - (2b, 12. b).

Orta harfleri sakin olan Arapça kelimelerde gerçekleşen bu ses türemelerinin metindeki kullanımlarını gösteren diğer bazı misaller şöyledir; nefis (نَفْسُ) - nefis (نَيْفُسُ); setir (سَتْرُ) - setir (سَتْرِي); zikir (زَكْرُ) - zikir (زَكْرِي); ilm (عِلْمُ) - ilim (عِلْمِي); sıdk (صِدْقُ) - sıdk (صِدْقِي).

10.2. Ünlü yahut Ünsüz Düşmesinin İmlaya Yansıtılması

Şair, hem Türkçe hem de Arapça kelimelerde meydana gelen bu ses hadisesini bir aruz unsuru olarak etkin bir şekilde kullanır, hareketlerle de bu hadiseyi gösterir.

Şairin, Türkçe kelimelerde bazen zorlama denilebilecek kadar tasarrufta bulunduğu görülür. Vezin gereği, şu misaldeki dört (_ .) lafzı döt (_) şeklinde zihafı okunması gerekir: dö(r)t kapu açam ki ğayra(h) virmeyem (7a, 5. b). Metinde döt (دُرْتُ) okunacak şekilde hareketlenen dört lafzında şair, medden kurtulmak için bu yola başvurur. Medli “dört” hecesini şairin

43 Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak, “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri,” *SUTAD* 43 (2018): 157.

de harekelediği gibi “döt” okumaktan başka çaremiz yoktur zira kendinden sonra gelen ve konsonant ile başlayan “kapu” lafzına vasl etme imkânı da yoktur.

hâlini dimez ve söylemez yalan
dâ(r)ğın_olmaz bâña ider el-emân (6a, 9. b)

Şair, yukarıdaki beytinde, “dargın olmaz” demek yerine dâ’yı uzatarak ve r’yi de telaffuzda düşürerek “dâğın_olmaz” şeklinde aruzu temin eder. Şairin bu tasarrufunda etkili olan, beytin ilk mısrasının en başındaki “hâlini” lafzıdır. İlk mısranın başındaki “hâ” vurgusunun ahengini ikinci mısranın başında da yakalamak isteyen şair, Türkçenin telaffuz kurallarını, biraz zorlayarak aruz lehine esnetir. Şunu da belirtmek gerekir ki metindeki bu tarz tasarruflar birkaç misal ile sınırlıdır. Fakat her iki misalde de şair tarafından yapılan tahfifin harekesiz yani sakin olan ve telaffuzda erimeye müsait olan sızıcı “r” harfine denk getirilmesi pratik ve makul bir çözüm olarak adlandırılabilir.

10.3. İzafet Kesresinin İmlası

İzafet kesresi (kesre-i izâfet) yahut tamlama kesresi olarak isimlendirilen ve iki kelime arasındaki izafeti sağlayan bir unsur olan bu yapı, klasik imlada gösterilmez yahut adına uygun olacak şekilde ilk kelimenin son harfinin altına bir *esre* konularak gösterilir. Şairin bu unsuru da bir aruz imkânı olarak kullandığı görülür.

Adı her ne kadar izafet kesresi olsa da metinde her zaman kesre ile gösterilmez. Şairin, izafet kesresini ses uyumuna soktuğu, ötre ile harekelediği, vasl ettiği, bazen de hem vasl hem de imale yaptığı görülür: kuvvet-i islam (dîdi cibril kuvvet_î islam bulub) (4a, 10. b); istikrâr-ı tevhid (oldun_istikrâr_ı tevhid ile ħub) (4a, 10. b).

Şu misalde izafet kesresi esre ile hareketlenirken ruh-ı ibrahîm (rûh-ı ibrahîme dîdi ol imam) (3a, 9. b) yine aynı kelime ile izafet yapıldığı halde ruh-u zürriyyât (çevresinde(h) rûh_u zürriyyâtını) (1b, 10. b) misalinde ötre ile hareketlenmiş ve vasl yapılmıştır. İzafet kesresinin esre veya ötreyle hareketlenmesi vezinde bir değişikliğe neden olmamakla beraber şairin yaşadığı dönemde izafet kesresinin bazen ses uyumuna sokularak telaffuz edildiğine dair bir ipucu içermektedir.

Aşağıdaki misallerde ise -şairin her ne kadar ı’ları ve i’leri birbirinden ayırmak için hususi bir işaret kullanma imkânı olmasa da- izafet kesresinin -ı- şeklinde okunması gerektiği barizdir: dakk-ı bâb (dakk_ı bâb_ıtdî didiler kimdir_o) (3b, 8. b); mahbûb-ı hüdâ (hiç garîb_olurmu mahbûb_ı hüdâ) (4b, 5. b); divân-ı kibriyâ (bunda hatm_ı oldu divân_ı kibriyâ) (8b, 12. b).

10.4. Atf Vavı’nın İmlası

İki unsuru birbirine bağlayan ve bağlacı, klasik imlada vav (ﻭ) ile gösterilir. Şair de buna uygun olarak vav ile imla eder. Okunuşunu ise ekseriyetle, atf yapılan iki unsurdan ilk unsura bitişik bir ötre veya esre ile gösterir. Metinde bazen atf vavı’nın vasl edildiği, ses uyumuna sokulduğu bazen de atf vavı’na çift hareke konulduğu görülür:

Şu mısradaki iki tane atıf grubu vardır. Şair, her iki atıf grubunda da atıf vavı'nı vaslelerle ilk unsura bitişik bir ötre ile gösterir: hüsn ü hulk (حُسْنُ وَ خُلُقُ); yakîn ü sıdk (يَقِينُ وَ صِدْقُ) (hüsn_ü hulkıla(h) yakîn_ü sıdkile(h)) (8a, 11. b).

Şu mısradaki iki tane atıf vav'ı bulunmaktadır. Abid ü sâlih misalinde şair atıf vavı'nı ilk unsura bitişik bir ötre ile gösterir ve vasleder; rûz u şeb misalinde ise yine vasl eder fakat atıf vavı'nı hem esre hem de ötre ile gösterir : (âbid_ü sâlih kim_ oldu rûz_u şeb / كَيْمُ اَوْلَادِي رَوْزُ وَ شَبُّ / غَايِبُ وَ صَالِحُ) (7 b, 2. b). Yani bu atıf grubunu rûz_1 şeb yahut rûz_u şeb şeklinde okuyabiliriz. Şairin bu uygulaması, her iki telaffuzun da o dönemde kullanıldığını göstermek maksadıyla olmalıdır.

Şu misalde ise şair, atıf vavı'na ve okumaya müsait olacak şekilde bir üstün koyar, diğer yandan atfın ilk unsuru olan “izz” lafzına ise şeddelli bir ötre koyar. Yani atıf grubu, hem “izz_ü ikram” hem de “izz ve ikrām” şeklinde okunmaya müsaittir: izz ü ikram (عِزُّ وَ اِكْرَامُ) (izz_ü ikram mu'cizatla(h) bu yiyüp) (2a, 2. b).⁴⁴

Şair, bazen de Türkçede kullanılan “ve” bağlacını ayrı bir “vav” ile yazar ve “ve” okunacak şekilde üstün ile hareketler: (hâlinî dimez ve söylemez yalan) (6a, 9. b).

10.5. Şedde'nin İmlası

Şair hareketleri gösterirken muhakkak şeddeleri de gösterir. Bu, *Miftahü's-Sa'ade*'nin verdiği “idgam olan harfler iki ayrı harf ile yazılır” malumatının aksinedir.

Şu misalde iki tane şeddelli kelime bulunmaktadır; “cennet” ve “izz”. Şedde, biri sakin diğeri hareketli iki harf anlamındadır. Hattu'l-'aruz kaidesine göre bunların ayrı birer harf olarak yazılması gerekirken şair, klasik imlayı bozmayan uygulamasını bu hususta da devam ettirir ve şeddeleri şedde işareti ile gösterir: olsa cennetde(h) bulur izz_ü kemal (5b, 11. b).

Metinde geçen elli (أَلَى) (5a, 10. b) akıllı (عَقْلِي) (6b, 3. b), belli (بَلِي) (10a, 9. b) kelimeleri de şedde ile imla edilen diğer bazı lafızlardır.

Yine metinde tahfif amacıyla şeddenin hafzedildiği yerler de vardır. Şair, şeddeyi imlada hafzederek bu tahfifi gösterir; hakkın >hakın (حَقِّينُ) (8b, 9. b).

10.6. Tahfif'in İmlaya Yansıtılması

Tahfif yahut kasr lafızları ile adlandırılan aruz uygulaması, kelimedeki şeddenin, meddin, harfin yahut hareketin azaltılması, eksiltilmesi, kısaltılması yahut hafzedilmesi manasına gelir. Hafifletmek demektir. Söyleyiş kolaylığı da sağlar fakat kelimenin aruz değerine muhakkak etkisi vardır.

10.6.1. Harf veya Hareke Düşürme veya Uzun Sesi Kısaltma Şeklinde Yapılan Tahfif

“Cebrail” kelimesi, bu mevzuda metindeki en öne çıkan misal olarak kaydedilebilir. Bu

44 Ötreli ve vasl ederek okuma aslında daha uygundur çünkü vasl, daha selis bir telaffuz sağlayacaktır. Diğer türlü “izz” lafzında hem bir zihaf yapmak hem de ve'yi telaffuz edebilmek için duraklamak gerekir ki bu, her ne kadar aruza uygun olsa da telaffuzdaki selaseti bozacaktır.

kelime, mi'râciyenin 3. varağının ön ve arka yüzünde toplamda dört farklı şekilde imla edilip harekelenmiştir: Cebrâ'il (3b, 6. b); cebre'il (3b, 4. b); cibril (3a, 9. b); cibril (3b, 8. b). Bu farklı telaffuzların, lafzın aruz değerini nasıl etkilediğini daha açık göstermesi için kelimeyi şu şekilde yazabiliriz: Cebrâ'il (جبرائيل) (_ _ _); cebre'il (جبرئيل) (_ . _); cibril (جبريل) (_ _ .); cibril (جبريل) (_ _).

Aşağıdaki kullanımlar da metinde geçen diğer bazı tahfif misalleridir: Ebū bekr > bû bekr (9a, 3. b); işâret > şâret (2b, 3. b); ahiret > ahret (6a, 12. b); vaktâ kim > vaktekim (2a, 1. b).

10.6.2. Kelime Ortasındaki veya Sonundaki Vurgusuz (sâkin) Harf Düşürülerek Yapılan Tahfif

Metinde, misk (مِسْك) kelimesini şair, okuyucuyu kelimenin sonundaki sakin kef harfini düşürmeye yönlendirecek şekilde yalnızca sin harfinin sükûnu ile mis (مِسْك) şeklinde imla eder (4b, 1. b). Bu tahfif işlemi ile şair, meddli tek heceden meydana gelen misk kelimesinde zihaf yapmaktadır. Bu zihaf işlemi, kelimenin Türkçedeki telaffuzuna da uygun düştüğü için bir kusur saymak oldukça zorlaşır.

Şu kelimelerde de aynı şekilde, sondaki sakin harf hafzedilerek, tahfif yapıldığı görülür: Cem' > cem (جَمْع) (6a, 13. b); afv > af (عَفْو) (5a, 8. b).

Şairin bazen de kelime ortasındaki sakin harfleri hafzederek bir tahfif yaptığı görülür: Arş > aş (karşılâdılar enerken a(r)şdan ol) (9b, 3. b). Arş kelimesinin ortasındaki sakin "r", erimeye müsait olsa da arş kelimesini "aş" okumak çok münasip görünmemektedir. Fakat şair şu misalde mü'min kelimesini "mümin" şeklinde okumaya yönlendirerek Türkçenin telaffuzuna oldukça uygun bir tahfif yapar: mü'min > mümin (مُؤْمِنٌ) (ol salât olsun cemî müminlere) (13b, 3. b).

Şair, normalde sakin bir hemze ile imla edilen mü'min kelimesini bu hemzeye cezm koymadan harekeler. Böylece, harekesiz hemzenin patlayıcı mü' telaffuzu hafifletilmiş, yerine hafifçe uzatılarak okunan bir müü lafzı getirilmiş olur. Mü' () ile müü () arasında aruz değeri bakımından herhangi bir fark olmasa da şair, Türkçe bakımından çok daha münasip bir telaffuz elde etmiş olur. Kelime bu gün dahi müümin şeklinde telaffuz edilmektedir.

10.7. Tenvîn'in İmlası

Şair, tenvinleri tenvin işareti (ة) ile gösterir. Bu, *Mevzuatü'l-'Ulüm*'daki "tenvinler sakin nun (ن) ile yazılır" malumatının aksine bir uygulamadır. Lakin şairin aruzu, imlayı bozmadan yalnızca harekeler ve işaretlerle yansıma metoduna ise uygundur. Tenvinin metinde çok fazla misali bulunmamaktadır. Teberrüken aşağıdaki şu iki misal kaydedilebilir: merhâbâ ehlen (مَرْحَبًا أَهْلًا) (9b, 3. b); henîen yâ ħalîl (هَنِيئًا يَا خَلِيلَ) (3a, 3. b).

10.8. Lām-ı Ta‘rīf’in İmlası

Şair, lām-ı ta‘rīfleri (ل) de yazıda aynen muhafaza eder. Bu uygulama da Taşköprüzade’nin verdiği “kendinden sonraki harfe idgam edilen lām harfi hafzedilir” kaidesine uymamaktadır. Fakat şair, onların vasl edilip edilmeyeceğini dolayısı ile telaffuzda hafzedilip edilmeyeceklerini koyduğu hareketlerle belirtir:

çün tecellî āna itmişdir ilāh
şevkile(h) aşkile her bār eş-şalāh (3b, 2. b)

Şair burada, elifi fetha ile sonra da “şalāh” kelimesinin ilk harfi olan sad’ı şedde ve fetha ile hareketler (شَوْفِلَه عَشِقْلَه هُرْ بَارِ الصَّلَاةِ). Yani başına lam-ı tarif alan salah lafzını “el-şalāh” şeklinde yazar fakat “eş-şalāh” okunacak şekilde hareketler. Bu misalde her ne kadar “el-selāh” ile “eş-şelāh” arasında aruz değeri açısından her hangi bir fark olmasa da şair, vaslın -tecvitte idgam denilen hadise- ahenge olan katkısını temin etmiş olur.

iki āyet eyledī i‘tā añā
evvelīdir āmene’r-rasul bimā (5a, 9. b)

Şair, bu beyitte bir iktibas yapar ve “āmene er-rasūlü bimā” şeklindeki ayeti “āmene’r-rasul bimā” şeklinde harekeleyerek aruza uygun hale getirir.⁴⁵

Yine şu mısradaki geçen “rabbi el-‘ālemin” izafeti “rabbi’l-‘ālemin” okunacak şekilde harekelenmiştir: (hamdü li’llah şükrü rabbi’l-‘ālemin) (13b, 4. b).

Şu iki kullanımda ise farklı bir durum vardır. “El-emān” ve “fi’l-kelem” lafızları, başlarındaki lām-ı ta‘rīf ile bir bütün halinde deyimleşmiş kullanımlardır ve şairce hem imlada hem de telaffuzda lām-ı tarifi yansıtmak şeklinde kaydedilmişlerdir: dā(r)ğınolmaz bāna ider el-eman (6a, 9. b); zira meddāhī hüdādir fi’l-kelem (13a, 6. b).

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmamıza kaynaklık eden Hâfız Ömer Mi‘râciyesi’nin bilhassa Ali Emîrî nüshası, maddeler halinde sıralayacağımız şu nedenlerden dolayı hem eski Türk Edebiyatı’nın vezin ve ahenk çalışmaları için hem de tarihî telaffuz ve imla araştırmaları için oldukça kıymetli bir vesikadır: 1. Kalıplaşmış standart imlayı, aruza uygun okunuşu ve dönemin telaffuzunu birlikte kaydetmektedir. 2. Kur’ân’ın imlası manasına gelen hattü’l-mushaf ile aruzun imlasını yansıtan hattü’l-‘aruz metotlarının yakın münasebetini göstermektedir. 3. Kur’ân’ın hususi kiraatini inceleyen tilâvet ile aruzun okunuşunu tespit eden taktî’i dolayısı ile de aruz işlemleri ile tecvit kaidelerini birbirine yakın bir işlevsellikle kullanmaktadır. 4. Türkçe ses hadiselerinin birer aruz imkânı olarak

45 Şairin, bu harekeleyişi bu ayetin tecvitli okunuşuna münasip düşmemektedir. İktibaslarda vezin zaruretinden dolayı, manayı bozmayan hareke değişiklikleri ve takdim tehirler divan şiirinde münasip karşılanmaktadır. Beyitteki “rasūlü” lafzı, vezin gereği medd-i tabî’î’nin ve zammenin hafzı ile “rasul” şeklinde okunmalıdır.

kullanılmasını tatbikî olarak göstermektedir. 5. Türkçenin aruza nasıl uyum sağladığını gösterirken aruzun da Türkçeye nasıl intibak ettirildiğini yazılı olarak tespit etmektedir. 6. Aruzun Türkçeyi bozduğu algısının tam tersine makbul bir telaffuza mani olmadığı hatta iyi bir telaffuz için gerekli olduğu fikrine sahiptir. 7. Kalıplaşmış imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, takti' in ise telaffuz ile ne kadar yakınlaşabileceğini açıkça tespit etmektedir.

Çalışmada üzerinde yoğunlaşılana ana mevzu, şairin kullandığı aruz imlası metodudur. Taşköprüzâde'nin kaydettiği klasik aruz imlası ile şairin uyguladığı aruz imlası arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şair, metinde, kalıplaşmış resmî imlayı muhafaza eden, takti' i ise hareke ve işaretlerle gösteren bir uygulama tatbik eder ve bu haliyle orijinal kabul edilebilir.

Çalışmada üzerinde ağırlıklı durulan diğer bir mevzu ise telaffuz olmuştur. Şairin bazen aruz lehine hareket etmek zorunda kalsa da ekseriyetle söyleyişe ehemmiyet verdiği görülmüştür. Mi'râciye'nin harekeli olması ve şairin telaffuzu bilhassa gösterme gayreti bu nüshayı tarihî telaffuz araştırmaları için de oldukça kullanışlı bir vesika yapmaktadır. Yani elimizdeki bu mi'râciye metni, XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nde kelimelerin telaffuzunu, eklerin ses uyumuna girip girmediklerini, yabancı kelimelerin telaffuzlarının nasıl Türkçeleştiğini pek çok noktadan tartışmaya mahal vermeyecek kadar açık bir şekilde tespit etmektedir.

Şair, mi'râciyesinde lafızların yalnızca aruza uygun okunuşlarını yani takti'lerini değil makbul bir telaffuzla söylenişlerini de yansıtmaya gayret etmiştir. Bilhassa Arapça kelimelerin telaffuzlarındaki Türkçeleşme sırasında meydana gelen bazı ses hadiselerinin birer imkân olarak görülüp vezni temin etmede işlevsel olarak kullanılması; alıntı kelimelerin asli şekli ile Türkçeleşen telaffuzunun ihtiyaca göre birer seçenek olarak kullanılması gibi uygulamalar aruzun tatbiki sırasında telaffuzun ne kadar ehemmiyetli bir rol oynadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Aruzun yalnızca imla ile ilişkilendirilerek ele alınmasının pek çok meselede işin içinden çıkılamaz sonuçlar doğuracağı görülmektedir; şair, Türkçe telaffuzu da dil açısından “doğru” kabul etmekte ve vezin gerektirdiğinde standart imladaki “selâm” ile telaffuzdaki “selam” lafızlarını birer alternatif olarak kullanabilmektedir. Aksi takdirde şairin vasl etmeksizin “selâm” lafzını “selam” okuma tasarrufu bir “aruz hatası” olarak değerlendirilecektir.

Şairin, izafet kesresinin her zaman esre ile telaffuz edilmediğini, atif vavının her zaman u, ü veya vu, vü şeklinde okunmadığını konuşma dilinde sıkça kullanılan “ve” şeklinde de kullanılabildiğini bazen düşündüren bazen de açıkça hareke ile gösteren çeşitli uygulamalarının olduğu görülmüştür.

Şairin telaffuza dayalı tüm bu tasarrufları; aruz vezninin, Türkçe ile ne kadar iç içe geçtiğini, Türkçenin ses yapısı ile ne kadar bütünleştiğini, aruz tatbik edilirken Arapça ve Farsçadan yararlandığı gibi Türkçenin de ses ve gramer imkânlarından yararlandığını, telaffuzun da en az imla kadar işlevsel rol aldığını göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, aruz işlemlerinin imlaya yansıtılması meselesinde ortak bir bakış açısı geliştirmek icap etmektedir. Çünkü aruz tasarruflarını harf, hareke yahut hususi bir işaretle tespit eden göz ardı edilemeyecek kadar çok metin vardır. Bu tür tasarrufları her defasında istisna kabul etmek yahut daha vahim olarak imla veya aruz hatası olarak değerlendirmek yerine

en azından böyle bir uygulamanın varlığından haberdar olmak gerekmektedir. Kanaatimizce, aruz vezni kadar eski olan aruz imlasını bir kaide olarak kabul etmek, Türkçeye tatbikini akademik manada ortaya koymaya çalışmak, aruz teorisi ile ilgili müfredata dâhil ederek lisans seviyesinde öğretmeye başlamak bu mevzudaki en doğru yaklaşım olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Açıl, Berat. *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cüşî ve Dîvânı*. Ankara: Atlas Yayınları, 2016.
- Çeltik, Halil. "Ahmed-i Rıdvân Divânı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi." *Turkish Studies*, III, 6 (2008): 143-156.
- Aksoyak, İ. Hakkı. "Osmanlı Şairlerinin "Aruz Tasarrufları" ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri." *Turkish Studies* 3/6 (2008): 59-74.
- Aydın Göksoy, Ayşegül. *Sahbâ-yı Mükerrrem (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi, 2019.
- Çetin, Nihad M. "Aruz", *DİA* 3: 424-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid", *DİA* 40: 253-254. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet", *DİA* 41: 155-157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Düzenli, Mesut Bayram ve Şahap Bulak. "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri." *SUTAD* 43 (2018): 145-171.
- Gotthold, Weil ve G. M. Meredith Owens. "'Arūd", *the Encyclopaedia of Islam* I: 667-677. Leiden: New Edition, 1986.
- Günaydın, Alper. "Harekeli Bir Mi'râciyenin Dîbâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündürdükleri." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 49 (2020): 161-183.
- Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî. Mi'râciyye, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîri Koleksiyonu, Demirbaş no: AEMNZ1375.
- Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî; Mi'râciyye, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, Demirbaş no: TY7390.
- Halle, Morris ve Jay Keyser, Samuel. "Chaucer and the Study of Prosody." *College English* 28-3 (1966): 187-219.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*. Haz., İhsan Abbas. Beyrut: 1968-1972.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

- Kaya, Hasan. "Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenârî'nin Mi'râciyesi." *Turkish Studies* 9/6 (2014): 677-718.
- Kaplan, Hasan. "Mısrayı Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 279-311.
- Kaplan, Hasan. "Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler." *Turkish Studies* 6/4 (2011): 633-647.
- Kaplan, Hasan. "Ahmed Kuddûsî Divanı'nda Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020): 113-146.
- Kılıç, Atabey. "Aruz İmlâsı Üzerine Notlar." *Turkish Studies* 3/6 (2008): 471-487.
- Köksal, Fatih. "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2009): 63-86.
- Mes'ûd bin Ahmed. *Süheyl ü Nev-Bahâr: İnceleme Metin Sözlük*. Haz., Cem Dilçin, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Oral Seyhan, Tanju. "Babür'ün Aruz Risalesinde Yer Alan Bazı Dil Bilgisi ve Yazım Kuralları." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 31 (2004): 217-241.
- Özbalıkcı, Mehmet Raşit. "İbn Dürüsteveyh", *DİA* 19: 420. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Özçelik, Sadettin. "Süheyl ü Nevbahar'da Vezin Tasarrufları." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 22 (2019): 611-642.
- Paksoy, Kezban. "Tuhfe-i Mîr'de Aruz İmlâsına Dâir Husûsiyetler." *Turkish Studies* 3/6 (2008): 521-535.
- Saraç, M. A. Yektâ. *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kaftıye)*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Tarlan, Ali Nihad. "Bir İmla Hususiyeti." *Türkiyat Mecmuası* (1935): 229-232.
- Taşköprüzâde İsmâüddin Ahmed. Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-'Ulûm I. Kahire, 1968.
- Taşköprüzâde Kemalüddin Muhammed. *Mevzuatü'l-'Ulûm* I. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Tokatlı, Ümit. "Aruzda 'Bir Buçuk Hece' ve 'Med' Terimleri Üzerine." *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, (2001): 707-710.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüşdü. "Halil b. Ahmed", *DİA* 15: 309-312. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Yazar, Sadık. "Klâsik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri." *Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Kılavuzu*. Edit., Özer Şenödeyici. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016: 277-300.
- Yılmaz, İbrahim. "Tavîl", *DİA* 40: 184-185. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.